

WACŁAW W. SZETELNICKI

SZKOLNICTWO KANONIKÓW REGULARNYCH NA ŚLĄSKU W ŚWIELE REFORM PODEJMOWANYCH PRZEZ OPATA JOHANNA IGNACA MELCHIORA VON FELBIGERA – WYBRANE ASPEKTY

Kanonicy regularni na przestrzeni wieków wnieśli bezcenny wkład w rozwój nauki i kultury łacińskiej Europy. Należy zaznaczyć na wstępie, że geneza zakonu Kanoników Regularnych, swoimi początkami sięga ideałów dawnego życia wspólnotowego gmin pierwszych chrześcijan skupionych wokół swojego biskupa, na wzór jerozolimskiego Kościoła. Na przełomie IV i V wieku powstają „kleryckie wspólnoty biskupie” praktykujące styl życia określanego jako „*vita apostolica*”, integrujący w środowisku miejskim posługę kapłańską z monastycyzmem. Kanonickie konwenty przyjmując regułę św. Augustyna formalnie tworzą autonomiczne wspólnoty zakonne, odrębne od kanoników zwykłych, katedralnych czy kolegiackich (*canonici saeculares*). Synod laterański z 1059 r. inicjujący reformę gregoriańską był swoistym impulsem i kierunkiem rozwoju nowej formy życia zakonnego. Przełom XI i XII wieku jest epoką pełnego rozkwitu zakonu, nazywanym „wiekiem kanoników regularnych”, w którym również następuje definitywne ukształtowanie zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych struktur. Wspólnoty kanonickie wierne tradycji zwracały więcej uwagi na działalność duszpasterską, w tym działalność oświatową, charytatywną i kulturową, w przeciwieństwie do zakonów, które realizowały swój pastoralny charyzmat w oparciu o benedyktyńską regułę mający na celu głównie działalność misyjną lub własne uświęcenie. Stało się to także przyczyną, że w niektórych krajach, jak na przykład w Polsce, kanonicy regularni (*canonici regulares*) byli

w XII wieku chętniej widziani od tych „starych” zakonów o typowo monastycznym ideale życia¹.

Wypada również wyjaśnić, że kolokwialnie kanoników regularnych nazywano „augustianami”. Właściwie przedmiotowy termin dotyczy zakonu eremitów reguły św. Augustyna². Na funkcjonujący swoisty automatyzm myślowy kierujący się mylną zasadą: reguła św. Benedykta to benedyktyni, reguła św. Franciszka to franciszkanie bez zasadniczego odróżnienia obserwancji, zwraca uwagę A. Pobóg-Lenartowicz, wskazując jednocześnie na konsekwencje jego stosowania, które w rezultacie mogą doprowadzać do błędnych wniosków³.

¹ Do takich wspólnot zalicza się klasztor erygowany przez św. Augustyna w Hipponie, gdzie prezbiterzy łączyli obyczaje monastyczne i ascetyczne z apostołatem kleru diecezjalnego. Właśnie do tych nurtów i tradycji nawiązują oraz odwołują się wszystkie kongregacje kanoników regularnych, których ekspansja objęła większość ówczesnych prowincji kościelnych. J. U m i ń s k i, *Historia Kościoła. Chrześcijańska starożytność i wieki średnie*, t. 1, Lwów 1933, s. 412-413. Por. H. S c h o p f, *Augustiner-Chorherren*, [w:] *Kulturgeschichte der christlichen Orden in Einzeldarstellungen*, hrsg. P. D i n z e l b a c h e r, J. L. H o g g, Stuttgart 1997, s. 37-54; K. B o s l, *Regularkanoniker (Augustinerchorherren) und Seelsorge in Kirche und Gesellschaft des europäischen zwölften Jahrhunderts*, München 1979, passim. Od V w. przyjmuje się, że duchownych żyjących we wspólnotach biskupich nazywano kanonikami *canonici*, (od grec. terminu *κανών*, łac. *canon* oznacza regułę, normę) lub klerykami regularnymi (clerici regulares). Natomiast radykalnie regułę św. Augustyna przyjęto we wspólnotach kanonicznych dopiero w XII wieku, wtedy w odniesieniu do kanoników zastosowano nazwę *ordo canonicus sancti Augustini*. Szerzej o genezie kanonikatu K. Ł a t a k, *Kanonicy Regularni Laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI wieku*, Ełk 1999, s. 15-25, tam też obszerny wykaz literatury przedmiotu.

² L. M a t u s i k, *Wpływ myśli czeskiej na Śląsku w świetle rękopisów kanoników regularnych św. Augustyna w XIV i XV wieku*, AUWr. Historia 17 (1970) nr 109, s. 45

³ Na Śląsku zakonnicy augustianie-eremici w 1351 r. również zostali sprowadzeni do Wrocławia przez króla Czech Karola IV. Otrzymali kościół pod wezwaniem świętych Wacława, Stanisława i Doroty. Zatem w tym samym okresie we Wrocławiu mamy do czynienia z dwoma zakonami o podobnej nazwie: kanonikami regularnymi NMP na Piasku oraz augustianami-eremitami od św. Doroty. A. P o b ó g - L e n a r t o w i c z, *Kanonicy Regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach Kanoników Regularnych w średniowieczu*, Opole 1999 s. 24. Innym przykładem są Franciszkanie. Zakon Braci Mniejszych OFM potocznie nazywanymi Bernardynami, Franciszkanów Konwentualnych określa się także Minorytami – OFM Conv., Braci Mniejszych Kapucynów – OFM Cap, Franciszkanami Kapucynami lub tylko jako „Kapucyni”. Szerzej na ten temat por. A. J. S z t e i n k e, *Struktury organizacyjne I Zakonu Franciszkańskiego na ziemiach polskich (XIII-XXI w.)*, [w:] *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. IX, red. J. W a l k u s z, Lublin 2010, s. 29-59.

Podobny problem dostrzega G. Constable, który stwierdza, że nąmennie kanoników regularnych mylono z innymi wspólnotami zakonnymi i mnichami⁴. Natomiast o denominacji kanoników regularnych i augustianów wypowiada się K. Łatak, który widzi efekty wadliwych konkluzji wynikających z nieuzasadnionego utożsamiania tych wspólnot zakonnych, a zwłaszcza wyrządzania swoistej „szkody” autonomicznym prepozyturom kanoników regularnych na Śląsku⁵. Dlatego stanowczo podkreśla, że: *kanonicy regularni św. Augustyna nigdy nie byli augustianami, zaś augustianie eremicy kanonikami regularnymi. Kanonicy regularni byli od zawsze zakonem kłeryckim, augustianie natomiast eremickim*⁶.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie działalności oświatowej kanoników regularnych na Śląsku w czasach nowożytnych, zwłaszcza na tle epoki, w której żył i pracował najwybitniejszy reformator szkolnictwa opat żagański Jan Ignacy Felbiger. Jest to zarazem odpowiedź na wnoszone postulaty B. Burdy, która wnioskowała aby szerzej upowszechnić w polskiej literaturze zarówno osobę, jak i dzieło J. I. von Felbigera⁷.

Szkoły kanoników regularnych u schyłku średniowiecza

Do Polski, jak twierdzi K. Łatak, kanonicy regularni przybyli w XI wieku, lecz zachowane źródła pisane o ich obecności pochodzą dopie-

⁴ G. Constable, *The Reformation of the Twelfth Century*, Cambridge 2008, s. 54-55. Zwrócenie uwagi na problematykę związaną z właściwą terminologią jest w pełni zasadna i istotna, gdyż w literaturze przedmiotu często na tym tle dochodzi do pomyłek.

⁵ Kanonicy regularni – ordo canonicorum regularium santi Augustini, skrót: CRSA i augustianie – ordo eremitarum santi Augustini, skrót: OESA, to dwie różne instytucje, formacje zakonne, zarówno co do genezy, jak i historii. K. Łatak, *Augustianie czy kanonicy regularni. Głos w sprawie poprawnej denominacji*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z Międzynarodowej konferencji zorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie*, red. K. Łatak, I. Markarczyk, Kraków 2008, s. 39-40.

⁶ Również ramy czasowe krystalizowania się struktur zakonnych obu wspólnot są rozbieżne. Kanonicy wyprzedzają epokę reformy gregoriańskiej, natomiast historia augustianów sięga XIII w., gdzie w Italii nasiłił się ruch o eremickim profilu. Ibidem, s. 40.

⁷ B. Burda, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator szkolnictwa elementarnego na Śląsku i jego wpływ na szkołę ludową w monarchii austriackiej*, [w:] *40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku*, red. A. Barcik, Katowice 2009, s. 290.

ro z pierwszej połowy XII wieku⁸. Mimo wciąż toczącego się sporu dotyczącego erygowania pierwszego klasztoru kanoników regularnych na polskiej ziemi, zdaniem A. Pobóg-Lenartowicz pierwszy dom zakonny powstał prawdopodobnie na górze Ślęży w latach 1138/1142-1145, a następnie w Trzemesznie⁹ oraz w Czerwińsku¹⁰. Do najstar-

⁸ K. Łatak, *Kanonicy Regularni Laterańscy*, s. 25-26.

⁹ A. Pobóg-Lenartowicz, *Edukacja historyczna w klasztorach Kanoników Regularnych w średniowieczu*, [w:] *Edukacja historyczna a współczesność*, red. B. Kubis, Opole 2002, s. 179-180; B. Kurbisowa, *O początkach kanonii w Trzemesznie*, [w:] *Europa Słowiańszczyzna – Polska. Studia ku uczczeniu profesora Kazimierza Tymienieckiego*, Poznań 1970, s. 327-343. Odnośnie kanonikatu regularnego w Polsce m.in. J. Kłoczowski, *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich*, [w:] *Kościół w Polsce. Średniowiecze*, t. 1, Kraków 1966, s. 432; idem, *Wspólnoty zakonne w średniowiecznej Polsce*, Lublin 2010, s. 168-169; C. Deptuła, *Przyczynek do dziejów Ślęży i jej opactwa*, Roczniki Humanistyczne (dalej skrót: RH) 15 (1967) z. 2, s. 17-35; idem, *Arrowezyjska reforma klasztorów w Polsce po roku 1180 a reforma premonstratenska. Z problematyki przemian polskiego kanonikatu regularnego w średniowieczu*, RH 17 (1969) z. 2, s. 5-49; L. Milis, *L'orde des chanoines reguliers d'Arrovaie*, Brugge 1969, s. 141 nn; idem, *Les origines des abbayes de Ślęża et du Piasek a Wrocław*, RH 19 (1971) z. 2, s. 5-27. W szerokim aspekcie poznawczym badania nad zakonem kanoników regularnych prowadzi m.in.: A. Pobóg-Lenartowicz (tzw. „trylogia”): *Uposażenie i działalność gospodarza klasztoru kanoników regularnych we Wrocławiu do początku XVI w.*, Opole 1994; eadem, *Kanonicy Regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach Kanoników Regularnych w średniowieczu*, Opole 1999; eadem, *Konwent klasztoru kanoników Regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu do początku XVI wieku*, Opole 2007; W. Mrozowicz, *Kanonicy regularni św. Augustyna (augustianie) na Śląsku*, Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka” (dalej skrót: SKHS) 53 (1998) nr 3-4, s. 401-413; idem, *Z dyskusji nad początkami klasztorów w średniowiecznej historiografii śląskiej*, [w:] *Origines mundi, gentium et civitatum*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2001, s. 171-178, przede wszystkim *Cronica monasterii canonicorum regularium (s. Augustini) in Glac*, wyd. W. Mrozowicz, Wrocław 2003; K. Łatak (red.), *Święty Stanisław Kazimierczyk. Postać – Środowisko – Kultura – Dziedzictwo*, Kraków 2010; idem, *Prepozytury autonomiczne i kongregacje centralistyczne Kanoników Regularnych w dawnej Polsce*, EST 2 (2001), s. 107-129; idem, *Kongregacja krakowska kanoników regularnych laterańskich na przestrzeni dziejów*, Kraków 2002; idem, *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z Międzynarodowej Konferencji zorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie*, red. K. Łatak, I. Makarczyk, Kraków 2008; W. Graczyk, *Opaci kanoników regularnych z Czerwińska w kapitule kolegiaty św. Michała w Płocku*, [w:] *Przemijanie i trwanie*, s. 129-136; idem, *Zakon kanoników regularnych laterańskich w Polsce w XV wieku*, [w:] *Święty Stanisław Kazimierczyk*, s. 201-208. J. Marszałska, *Źródła do badań nad dziejami klasztoru kanoników regularnych Bożego Ciała w Krakowie w zbiorach Archiwum OO. Cyster-*

szych polskich domów kanonicy regularni dotarli z północnych terenów Francji i Belgii, z silnych ośrodków zakonnych należących do prężnej kongregacji w Arrovaise¹¹. Na Śląsku oprócz ślązkiego konwentu, który w połowie XII wieku został przeniesiony na wrocławską wyspę piaskową, istniało jeszcze opactwo w Żaganiu z pierwotną siedzibą w Nowogrodzie Bobrzańskim¹². Istotnym centrum kulturowym, intelektualnym, a także ośrodkiem związanym z nurtem życia duchowego „devotio moderna”, stała się prepozytura *Mons Mariae* w Kłodzku, ufundowana w 1349 r. przez mecenasa i donatora kanoników regularnych arcybiskupa praskiego Arnošta z Pardubic. Do Kłodzka zakonnicy przybyli z czeskich Roudnic, stąd przynależność klasztoru do kongregacji roudnickiej¹³. W 1405 r. sześciu zakonników, prezbiterów z kłodzkiego konwentu utworzyło w Krakowie¹⁴ (na Kazimierzu) najbardziej znaną wspólnotę w Polsce i Europie, klasztor pod wezwaniem Bożego Ciała.

---

sów w Szczyrzycu [w:] *Przemijanie i trwanie*, s. 297-307; eadem, *Miracula błogosławionego Stanisława Kazimierczyka w czasach staropolskich* [w:] *Święty Stanisław Kazimierczyk*, s. 105-115.

¹⁰ Papież Hadrian IV w 1155 r. potwierdził wszystkie przywileje i uposażenie prepozytury w Czerwińsku. K. Łatak, *Kanonicy regularni laterańscy*, s. 26-27, tam też dalsza literatura.

¹¹ A. P o b ó g - L e n a r t o w i c z, *Kanonicy regularni na Śląsku*, s. 35-39; K. Ł a t a k, *Kanonicy regularni laterańscy*, s. 28-29 – ww. publikacje zawierają szeroki wykaz literatury przedmiotu.

¹² Opactwo w Żaganiu do 1282 r. było filią wrocławskiego klasztoru. W XIII w. posiadało filię także w Bytomiu Odrzańskim i od XV w. w Zielonej Górze. Natomiast konwent NMP na Piasku posiadały swoje prepozytury również poza Śląskiem [w:] Mstowie, Męce k./Kalisza oraz w Kaliszu, Kamieńcu Ząbkowickim, Oleśnie A. P o b ó g - L e n a r t o w i c z, *Kanonicy regularni na Śląsku*, s. 39-52.

¹³ Np. W. M r o z o w i c z, *Cronica monasterii*, s. 1 nn; idem, *Szkoła klasztoru kanoników regularnych – augustianów w Kłodzku w średniowieczu*, [w:] *Klasztor w kulturze*, s. 63-81; L. M a t u s i k, *Stan badań nad klasztorem kłodzkim na tle klasztorów augustiańskich w Polsce*, AUWr. Historia 23 (1964), s. 111-145; eadem, *Niektóre aspekty dziejów klasztoru kanoników regularnych w Kłodzku a zagadnienie „Psalterza floriańskiego”*, SKHS 20 (1965) nr 3, s. 277-317; Odnoście osoby abpa Arnošta z Pardubic np. *Arnošta z Pardubic (1297-1364) Postać – Środowisko – Dziedzictwo*, red. L. B o b k o v á, R. G ł a d k i e w i c z, P. V o r e l, Wrocław-Praha-Pardubice 2005, passim.

¹⁴ W sprowadzeniu kanoników regularnych do Krakowa miała swój udział królowa Jadwiga Andegaweńska. Zgodnie z wolą królowej, po jej śmierci, król Władysław Jagiełło osadził kłodzkich zakonników na Kazimierzu. K. Ł a t a k, *Kongregacja krakowska*, s. 23, tam też obszerny wykaz literatury.

Wielki wpływ na rozwój szkolnictwa wywarły klasztory, które z pracą duszpasterską łączyły także obowiązek otwierania i utrzymania szkół klasztornych troszcząc się tym samym o oświatę ludową¹⁵. W ciągu całego średniowiecza, jak słusznie zauważa R. Żerelik, Śląsk pokryty został gęstą siecią szkół: parafialnych wiejskich i miejskich, klasztornych, kolegiackich wraz ze szkołą katedralną¹⁶. Również wymogi prawa kanonicznego obligowały do tworzenia przy parafiach szkół oraz placówek szpitalnych służących dobroczynności¹⁷. Niewątpliwie dzięki formacji intelektualnej kanonicy regularni¹⁸ znacząco wyróżniali się na tle innych wspólnot zakonnych w tworzeniu i propagowaniu edukacji. W zasadzie przy każdym śląskim opactwie wraz z istnieniem szkoły wewnętrznej kształcącej braci kleryków zakonnych, były tworzone szkoły zewnętrzne, edukujące na potrzeby miasta, do których uczęszczała świecka młodzież. Z nielicznych zachowanych źródeł dotyczących szkolnictwa klasztornego na szczególną uwagę zasługują najstarsze szkoły kanoników regularnych we Wrocławiu, Żaganiu i Kłodzku. Pierwsze wzmianki o uczniach wrocławskiej szkoły wewnętrznej „*scholarach*” – „*fratres pueri*” pochodzą z 1204 r.¹⁹ Natomiast szkoła zewnętrzna działała najpóźniej od 1339 r. Jej rektorem został magister Jan Rademnicz²⁰. Zgodnie z charyzmatem zakonnym

¹⁵ W. Urban, *Szkolnictwo w Archidiecezji Wrocławskiej*, [w:] *Zarys dziejów Diecezji Wrocławskiej*, Wrocław 1962, s. 89.

¹⁶ R. Żerelik, *Szkolnictwo na średniowiecznym Śląsku*, SKHS 3-4 (1998), s. 399. Zob. P. A. Burda, *Untersuchungen zur mittelalterlichen Schulgeschichte im Bistum Breslau*, Breslau 1916, s. 25-29; B. Clemen z, *Geschichte des schlesischen Bildungswesens im Mittelalter*, Liegnitz 1927, s. 40-65.

¹⁷ K. Doła, *Szkolnictwo w rejencji polskiej w XIX wieku*, *Studia Pastoralne* 1 (2005), s. 206.

¹⁸ Por. H. D. Wojtyńska, *Duchowość kanoników regularnych*, *Saeculum Christianum* (dalej skrót: SCh) 3 (1996), s. 123-130; idem, *Nauka i nauczanie kanoników regularnych (na przykładzie kongregacji Bożego Ciała)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 2, red. M. Rechowicz, Lublin 1975, s. 451-507.

¹⁹ *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, red. K. Maleczyński, t. 1, Wrocław 1956, nr 106; H. Hoffmann, *Sandstift und Pfarrkirche St. Maria in Breslau*, Stuttgart-Aalen 1971, s. 47; A. Póbo g - Lenartowicz, *Edukacja historyczna*, s. 181. Eadem, *Kanonicy regularni na Śląsku*, s. 153 tam też wykaz literatury. W. Mrozowicz, *Szkoła klasztoru kanoników regularnych- augustianów w Kłodzku w średniowieczu*, [w:] *Klasztor w Kulturze średniowiecznej Polski*, red. A. Póbo g - Lenartowicz, M. Derwich, Opole 1995, s. 64-67.

²⁰ A. Póbo g - Lenartowicz, *Kanonicy regularni na Śląsku*, s. 153-154.

przy szkole funkcjonowała równocześnie: bursa dla ubogich uczniów, łaźnia przyklasztorna, infirmeria (niewielki szpital). Z kolei opat Jodok w 1442 r. opracował i wydał statuty szkolne normujące zakres prac i obowiązków rektora szkoły, a także regulujące jego wynagrodzenie. Natomiast w myśl statutu nauczycielom zwiększył płace ale jednocześnie podniósł im wymagania²¹. W opactwie żagańskim szkoła doszła do szczególnego rozkwitu za czasów opata Trudwina (1325-1347)²². Wiadomo, że szkoła klasztorna – „elementarna” istniała jeszcze przed 1300 r. wraz z nowicjatem otwierającym perspektywy podjęcia studiów uniwersyteckich. W samym zaś klasztorze, dzięki dobrze wykształconym zakonnikom, w tym z prawa rzymskiego i kanonicznego, do których zaliczyć można opatów: Hermana (1347-1351), Ludolfa Oppil z Einbeck (1394-1422), czy Szymona I Arnoldiego ze Ścinawy (1450-1468), prowadzono studium teologiczne na poziomie zbliżonym do akademickiego. Wśród kanoników wielu posiadało uniwersyteckie stopnie i tytuły bakałarzy i magistrów sztuk wyzwolonych²³. Warto wspomnieć, że w Żaganiu w XIV i XV w. wymagano od wszystkich zakonników znajomości

²¹ L. Matusik, *Ze studiów nad średniowieczną kulturą umysłową kanoników regularnych na Śląsku. Jodok z Głucholazów*, SKHS 22 (1967) nr 1-2, s. 54-55, cyt. za A. P o b ó g - L e n a r t o w i c z, *Edukacja historyczna*, s. 182.

²² W. U r b a n, *Szkolnictwo w Archidiecezji*, s. 92. Por. J. M a n d z i u k, *Rola Kościoła katolickiego w szerzeniu oświaty na Śląsku do czasów pruskich*, Colloquium Salutis (dalej skrót: CS) 14 (1982), s. 164; Łacińskie dystychy pod portretami z pocztu opatów żagańskich zdbiających ściany północnego korytarza klasztoru głoszą m.in.: Herman (dziewiąty opat) – „*Quamvis non habet cineres Canoniam colendos, Sed Senensis ager mortua membra tegat, Attamen Hermannum recolit post saecula Doctum, Ac animo grato respicis illa Patrem*”. Ludolf (piętnasty opat) – „*Maximus Abbatum conscribit gesta priorum, Jura domus, census, rusque pecusque colit. Concilii Orator Pisas, nec non Synodorum Bresla, sed mala fert a Duce, civi domo*”. Por. *Sentencje [w:] Klasztor augustianów w Żaganiu zarys dziejów*, red. S. K o w a l s k i, Żary 1999, s. 185-199.

²³ Studia teologiczne czy prawnicze kanonicy odbywali m.in. w: Krakowie, Pradze, Bolonii, Lipsku, Erfurcie. S. K o w a l s k i, *Dziedzictwo [w:] Klasztor augustianów w Żaganiu zarys dziejów*, red. idem, Żary 1999 s. 101. Szerzej na temat studiów uniwersyteckich kanoników regularnych A. P o b ó g - L e n a r t o w i c z, *Kanonicy regularni na Śląsku*, s. 154-156, tam też wykaz literatury. W średniowieczu Ślązacy studiowali najczęściej w Padwie lub Bolonii, a po 1348 r. w Pradze, od 1392 r. także w Erfurcie. W XV w. studiują w Krakowie, od 1409 r. w Lipsku, Wiedniu, a od XVI w. w Wittenberdze (1502 r.), Frankfurcie nad Odrą (1506 r.) oraz Jenie i Merseburgu. J. S w a s t e k, *Starania i próby założenia uczelni akademickiej na Śląsku na przestrzeni XVI-XVIII wieku*, CS 6 (1974), s. 99-100.

języka polskiego²⁴, a w XVI wieku 28 opatowi Grzegorzowi I Krackerowi (Dominus Gregorius Krackerus, genere Polonus) stale towarzyszyli Polacy²⁵. Z kolei w XIV wiecznym Kłodzku kanonicy regularni byli skonfliktowani z joannitami. Podłożem długotrwałego sporu oprócz kontekstu duszpasterskiego stała się również utworzona przez kanoników szkoła, utrzymująca dobry, wysoki poziom nauczania, będąca konkurencją dla istniejącej już w mieście starszej joannickiej²⁶. Podstawą do prowadzenia własnej szkoły stał się przywilej wystawiony 10 października 1365 r. przez abpa Jana Očko z Vlašimi²⁷, następcę abpa Arnošta z Pardubic, na mocy którego zakonnicy uzyskali pozwolenie na utworzenie zewnętrznego *seminarium puerorum* początkowo dla 16 uczniów rekrutujących się spośród dzieci mieszczan i innych mieszkańców Kłodzka. W zakresie obowiązków nowej szkoły, jak wskazuje W. Mrozowicz, znalazło się nauczanie sztuk, czytania i śpiewu, gdzie pod pojęciem sztuk należy rozumieć *artes liberales*²⁸. Prawdopodobnie program nauczania obejmował także kształcenie znajomości kalendarza kościelnego, czy malowania lub iluminowania dla potrzeb skryptorium. Naukę w szkole prowadził nauczyciel (leremeister), który jednocześnie pełnił funkcję rektora szkoły. Rektorami kanonickich szkół początkowo byli członkowie wspólnoty zakonnej, ale już od XV w. również duchowni świeccy, jak na przykład w kłodzkim konwencie. Kwestię

²⁴ Wśród opatów są polskie nazwiska, którzy pełnili posługę duszpasterską. E. Małeczyna, *Tradycje szkoły polskiej na Śląsku na tle walki o narodowość* [w:] *Dolny Śląsk. Dzieje. Kultura*, t. II, Wrocław-Warszawa 1948, s. 412.

²⁵ W katalogu opatów żagańskich pod datą 13.04.1550 r. czytamy: „*magno semper Polonorum stipatus comitatu incedens*”. *Catalogus abbatum Saganensium* [w:] *Scriptores Rerum Silesiacarum oder Sammlung Schlesischer Geschichtschreiber namens der Schlesischen Gesellschaft für Vaterländische Cultur* (dalej skrót: SRS), wyd. G. A. Stenzel, t. 1, Breslau 1835, s. 495.

²⁶ W. Mrozowicz, *Szkoła klasztoru kanoników*, s. 66-67. Zob. J. Piechociński, *Walka o szkołę w średniowiecznym Kłodzku*, *Rocznik Ziemi Kłodzkiej* R. 11-13 (1971-1973), s. 7-19.

²⁷ Jan Očko z Vlašimi (ur. ok. 1292 r., zm. 14.01.1380 r.) biskup ołmuniecki w latach 1351-1364 i abp praski w latach 1364-1378. Pierwszy kardynał Kościoła w Czechach (kapelusarz kardynalski i purpurę otrzymał 17.09.1378 r.). Por. M. M. Buben, *Encyklopedie českých a moravských sidełních biskupů*, Praha 2000, s. 333-337.

²⁸ Król Wacława IV postanowił wziąć szkołę kanoników regularnych pod swoją bezpośrednią opiekę, zezwalając zakonnikom na zwiększenie liczby uczniów z 16 do 24, nakazując jednocześnie aby była to liczba stała, uzupełniona w wypadku opuszczenia szkoły przez któregoś z uczniów W. Mrozowicz, *Szkoła klasztoru kanoników*, s. 68, 70.

ich wynagrodzenia określał niezbyt precyzyjnie przywilej Wacława IV²⁹. Zapewne w szkołach kanoników regularnych zakres i program nauki zazwyczaj realizowany w przeciągu od trzech do pięciu lat opierał się na modelu określanym jako stopień „trivium” obejmującym: gramatykę, retorykę i dialektykę. Absolwenci nabywali umiejętności pisania i czytania w języku łacińskim, a także zaznajomieni byli z podstawami arytmetyki, historii, liturgii, muzyki oraz śpiewu kościelnego³⁰. Nie można ściśle ustalić literatury podręcznikowej w tym okresie, zwłaszcza dotyczącej szkoły elementarnej, co nie oznacza, że nie były używane³¹. Wiadomym jest, że każdy śląski klasztor kanoników regularnych dysponował imponującymi bibliotekami z bogatym i wszechstronnym księgozbiorem³², a ich zbiory w średniowieczu należały do jednych z największych w Polsce. Niestety klasztorne biblioteki na przestrzeni wieków uległy zniszczeniu na skutek pożarów, wojen, a w końcu zostały całkowicie zlikwidowane przez władze świeckie w 1810 r. w wyniku sekularyzacji³³.

Sytuacja i problemy szkolnictwa kościelnego na Śląsku na progu czasów nowożytnych

Kościół katolicki troszczył się o edukację młodych ludzi, mieszkańców miast i wsi, zarówno zamożnych, jak i ubogich. Swój wkład

²⁹ Ibidem, s. 68, 78.

³⁰ A. P o b ó g - L e n a r t o w i c z, *Edukacja historyczna*, s. 182. Por. K. Ł a t a k, *Kanonicy regularni laterańscy*, s. 302; W. M r o z o w i c z, *Szkoła klasztoru kanoników*, s. 68. Ponadto zdaniem R. Żerelika niższy szczebel nauczania, w zakresie trivium, zapewniały miejskie szkoły parafialne. Miały one dwa cele: 1° – zapewnienie dotkliwej luki w nauczaniu (funkcjonowały tylko szkoły klasztorne i katedralne), 2° – nauczanie dzieci, które chciały kształcić się dalej (np. w szkole katedralnej) oraz tym, którym nauka pomagała w prowadzeniu późniejszej profesji. W szkole katedralnej nauczano w zakresie trivium i quadrivium, ale poprzedzał je kurs elementarny, na którym poznawano pismo łacińskie, modlitwy, psalmy, hymny i pierwszą gramatykę. W quadrivium uczono arytmetyki, geometrii, astronomii i muzyki R. Żerelik, *Szkolnictwo na średniowiecznym Śląsku*, SKHS 3-4 (1998), s. 396-398.

³¹ A. Ś w i e r k, *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Żaganiu*, Wrocław 1965, s. 106-107.

³² Por. S. S o l i c k i, *Z problematyki średniowiecznych bibliotek śląskich*, [w:] *Średniowieczna kultura na Śląsku*. Zbiór materiałów sesji naukowej Towarzystwa Miłośników Ziemi Brzeskiej i Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego Brzeg 18-19 X 1974 r., red. R. H e c k, Wrocław 1977, s. 21-43.

³³ L. M a t u s i k, *Niektóre aspekty dziejów klasztoru kanoników*, s. 282.

w oświatę wnosili zwłaszcza zakony, w tym kanonicy regularni. Warto nadmienić, że wówczas nie było przymusu ani obowiązku szkolnego. Szkoły na ogół były płatne. Niektóre z nich miały od trzech do pięciu nauczycieli, którzy cieszyli się szacunkiem i byli zazwyczaj dobrze opłacani, lecz z biegiem lat ta sytuacja ulegała znacznemu pogorszeniu. W przeddzień reformacji szkoły, także uniwersytety przeżywają głęboki kryzys. Następuje upadek obyczajów i rozluźnienie dyscypliny, również pilności i pobożności. Notuje się spadek liczby uczniów i studentów. Ponadto w toku reformacji wiele klasztorów i opactw zostaje zniesionych, sekularyzowanych, czy wręcz zniszczonych. Pozbawiono duchowieństwo nie tylko posiadłości i mienia ale również i autorytetu. Należy dodać, że utrzymanie szkół opartych na religijnym fundamencie wiązało się z konkretnymi dochodami klasztorów i duchownych. Dotychczasowy stary porządek upadł, a wojna trzydziestoletnia niosąca śmierć i wyniszczenie dopełniła spustoszenia nie tylko materialnego ale i moralnego³⁴. Ponadto zasada *cuius regio, eius religio*³⁵, powszechnie stosowana przez ksiąząt niemieckich i śląskich pomagała nie tylko w partycypowaniu w profitach osiągniętych z zagarniętych dóbr i majątków kościelnych, ale przede wszystkim w krzewieniu reformacji, która rozszerzała się dość szybko na Śląsku za sprawą rad miejskich oraz niemal całej szlachty. Wówczas Wrocław stał się głównym i wiodącym ośrodkiem protestantyzmu³⁶. Reformacja wstrząsnęła również życiem w klasztorach, co owocowało m.in.: rozluźnieniem dyscypliny zakonnej, znacznym spadkiem powołań, nie przestrzeganiem zasad życia we wspólnocie, nie zachowywaniem ślubów posłuszeństwa, ubóstwa i czystości, nagannych praktykach znoszenia klauzury, brakiem rozwoju intelektualnego, dążeniem do świa-

³⁴ J. P a n h o l z e r (opr.), *Das dutsche Volksschulwesen vor Felbiger* [w:] *Johann Ignaz von Felbiger. Methodenbuch. Mit einer geschichtlichen Einleitung*, Freiburg im Breisgau 1892, s. 14-15.

³⁵ Była to zdaniem J. Mandziuka tragiczna i nietolerancyjna zasada, wypracowana przez protestantów w 1555 r. na mocy pokojowych postanowień w Augsburgu, służąca i sprzyjająca rozwojowi wyznań antykatolickich. J. M a n d z i u k, *Kościół katolicki na Śląsku po wojnie 30-letniej*, SCh 8 (2001) nr 1, s. 81-82.

³⁶ Przykładem jest Fryderyk II legnicki (w 1523 r. przeszedł na luteranizm), który poprzez urzędowy przymus zaprowadził protestantyzm w swoim księstwie. T. B ł a s z c z y k, *Zakony na Śląsku w czasach reformacji i reformy kościelnej oraz ich znaczenie*, SCh 8 (2001) nr 1, s. 23-25, 37; Zob. Z. L e c, *Jezuici we Wrocławiu (1581-1776)*, Wrocław 1995, s. 15.

towych przyjemności i rozrywek. Dochodziło także do apostazji wśród duchowieństwa, którzy przekazywali kościoły protestantom³⁷.

Czas reformacji w porównaniu z innymi wspólnotami zakonnymi śląscy kanonicy regularni przeżyli bez większych strat, z wyjątkiem żagańskiego konwentu. W 1522 r. Pawła Lemberga z Lwówka³⁸, zwolennika idei Lutra, wykształconego w Wittenberdze wybrano opatem żagańskim, który zaraz po wyborze udał się do reformatora Marcina w celu zasięgnięcia jego rady odnośnie dalszego życia w klasztorze. Opat Paweł zainicjował swoje reformy m.in. w sprawowaniu liturgii i regule. Sprowadził także luteranckich lektorów wykładających w nowym duchu Biblię. Wówczas wstrzymano przyjęcia do nowicjatu, a przy kościele klasztornym osadził dwóch luteranckich pastorów, głoszących nauki dla mieszczan, z których wielu stało się wyznawcami nowej wiary. Kanonicy zaczęli masowo opuszczać konwent zachęceni przez samego przełożonego. Dodatkowym bodźcem były hojnie odprawy, znaczne środki pieniężne, wartościowe przedmioty oraz księgi, jakie otrzymywali odchodzący z opactwa zakonnicy. Jednak część braci będąca w opozycji do opata i wprowadzanych zmian zmusiła w 1525 r. Pawła Lemberga do odejścia i ustąpienia z urzędu³⁹.

³⁷ Na przykład na początku XVI w. we Wrocławiu klasztory augustianów-eremitów i franciszkanów konwentualnych (OFMConv.) były ważnymi ogniskami rozpoczynającego się ruchu reformacji luteranckiej. K. D o l a, *Problemy kościelno duszpasterskie w diecezji wrocławskiej w XV w.*, SKHS 4 (1986), s. 528; M. B a n a s z a k, *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 3, Warszawa 1989, s. 25; Kryzys religijny na Śląsku przetrwały te zakony, które nie uległy nowej nauce, albo też nie były związana z żadną prowincją niemiecką. T. B ł a s z c z y k, *Zakony na Śląsku*, s. 24-25.

³⁸ Kronikarz żagański nazwał opata „Paul II Lutheraner”, szerzej na ten temat: *Catalogus abbatum Saganensium*, SRS, s. 450-459. O apostazji wspomina także kronika Baltazara Antoniego Binera: *Chronicon compendiosum acta et facta memoria digna complectens Canoniam Wratislaviensem in Arena maxime concernentia ex antiquo authentico manuscripto de origine et initio nostrae Canoniae ac serie huius loci abbatum ab Anno 1108 usque ad Annom 1726 tractante de verbo ad verbum desumptum, noviterque descriptum et dein ab hoc anno in annos Ulteriores continuatum a Balthasare Antonio Biener*, s. 195, Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej skrót: AAWr) – sygn. V 4 oraz kronika opactwa Arrovaize. M. G o s s e (opr.), *Histoire de l'Abbaye de l'ancienne Congrégation des Chanonines Réguliers d'Arrouaise, Avec des Notes Critiques, Historiques & Diplomatiques*, Lille 1786, s. 275-276.

³⁹ A. P o b ó g - L e n a r t o w i c z, *Kanonicy regularni na Śląsku*, s. 211-212. Por. A. Ś w i e r k, *Średniowieczna biblioteka*, s. 29. J. M a n d z i u k, *Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce*, red. K. Ł a t a k, I. M a k a r c z y k,

Powracając do sytuacji Kościoła na Śląsku wypada wspomnieć, że w odniesieniu do oświaty istotnym wydarzeniem poprzedzającym wystąpienie Marcina Lutera był synod wrocławski z 1511 r. W uchwałach synodalnych odnajdujemy podział szkół na: katedralne, kolegiackie oraz parafialne, a także dostrzegamy wymogi jakie powinien spełniać rektor. Ma on być „mężem uczonym i uzdolnionym”⁴⁰. Z kolei wrocławski synod z 1592 r. odwołując się do wypowiedzi Soboru Trydenckiego z lat 1545-1563 i dekretów zatwierdzonych przez papieża Piusa IV w 1564 r. podkreślił fakt konieczności istnienia szkół, które powinny stanowić istotny fundament w państwie kościelnym i świeckim. Natomiast duchownych poza zapewnieniem odpowiedniego miejsca spełniającego warunki lokalizacji szkoły zobligowano do wyszukiwania, wspierania i udzielania pomocy w nauce dzieciom z ubogich rodzin. Zobowiązano ich także do nauki katechizmu w szkołach.⁴¹ Ponadto poza prawem synodalnym wydawano w diecezji wrocławskiej instrukcje wizytacyjne w sprawach szkół katolickich⁴².

Kraków 2008, s. 288-289. Inskrypcja umieszczona pod portretem Pawła Lemberga w korytarzu zagańskiego klasztoru głosi: „Ferreus est abbas dictus qui olim cataphractus. Ipse Lutherum adiit, dogmata cuius amat. Fratribus hoc suadet, sed tandem cedere jussus Expetiit Grünberg, exul egensque perit”. Zob. *Sentencje* [w:] *Klasztor augustianów*, s. 191.

⁴⁰ Postanowienia wrocławskiego synodu są powtórzeniem wypracowanych zasad synodu prowincjonalnego odbytego w 1510 r. w Piotrkowie. W. Urban, *Szkolnictwo w Archidiecezji*, s. 89-90. Szkoła przejęła program nauczania gimnazjum łacińskiego funkcjonowała do 1668 r. W tym samym roku „działająca na Dolnym Śląsku komisja opracowała protokół, na podstawie którego pastory i nauczyciele z księstwa zagańskiego musieli w ciągu dwóch dni oddać klucze do kościołów i szkół katolikom. B. Burda, *Szkolnictwo średnie na Dolnym Śląsku w okresie wczesnonowoczesnym (1526-1740)*, Zielona Góra 2007, s. 50, 73-74.

⁴¹ Zalecenia soborowe związane z osobą nauczyciela nakazywały przed objęciem stanowiska złożenie wyznania wiary i zapoznanie się z katechizmem jezuita Piotra Kanizjusza. Odnosnie szkół jako instytucji kościelnych W. Urban zaznacza, że cesarz Maksymilian II przyjął postanowienia soborowe i ogłosił je w podlegających mu krajach jako obowiązujące (wówczas Śląsk należał do Austrii), dlatego obowiązywały one na jego terenach jako prawa świeckie, aż do czasów zajęcia Śląska przez Prusy. W myśl postanowień soborowych m.in. biskupi mieli obowiązek wizytowania szkół kościelnych. W. Urban, *Szkolnictwo w Archidiecezji*, s. 90-93. Por. M. Montbach, *Statuta Synodalia Dioecesis Sanctae Ecclesiae Wratislaviensis*, Wratislaviae 1855, s. 118; J. Sawicki, *Concilia Poloniae. X. Synody diecezji wrocławskiej i ich statuty*, Wrocław 1963, s. 624-625. Ponadto sobór trydencki wypowiedział się odnośnie metod pracy z uczniami oraz przedmiotów nauczania i lektur. B. Burda, *Szkolnictwo średnie*, s. 78 nn.

⁴² Przykładem może być instrukcja archidiacona wrocławskiego Teodora Lindanusa z 1579 r. sporządzona na podstawie uchwały Soboru Trydenckiego, według której nadano

W czasach nowożytnych podobnie, jak w średniowieczu, w rozwój szkolnictwa i szerzeniu oświaty na Śląsku kluczowy wkład wniosło duchowieństwo zakonne, których nadrzędnym celem stał się ich udział w rekatolizacji społeczeństwa. W szkołach przyklasztornych edukowano nie tylko przyszłych kleryków lecz także młodzież świecką, która po ukończeniu nauki często podejmowała pracę w oświacie. Niemniej jednak zmiany wyznaniowe w XVI w. przede wszystkim w miastach wywierały wpływ także na istniejący dotychczas porządek w systemie szkolnictwa redukując liczbę szkół katolickich⁴³. Szkoła stała się również areną rywalizacji między wyznaniem do której przenika ideologia. Decydującą rolę zdaniem J. Gierowskiego odegrały wydarzenia i konsekwencje wynikające z wojny trzydziestoletniej, które doprowadziły do wyrugowania większości szkół protestanckich i otworzyły jezuitom bramy miast śląskich⁴⁴. Bezspornym jest fakt, że w XVI w. szkoła na Śląsku silnie związana była z parafią, a państwo nie wykazywało wobec niej zainteresowania⁴⁵.

Do korzystnych oznak afirmacji życia kościelnego w dobie potrydenckiej niewątpliwie należy zaliczyć powstanie i rozwój szkolnictwa różnego szczebla o katolickim profilu. Praca dydaktyczna, edukacyjna

---

biskupom oraz reprezentującym ich wizytatorom szerokie kompetencje w zakresie nadzoru nad szkolnictwem. Szkoła krzewiąca naukę Kościoła stała się narzędziem do walki z herezją oraz ze złymi obyczajami J. M a n d z i u k, *Rola Kościoła katolickiego w szerzeniu oświaty na Śląsku do czasów pruskich*, CS14 (1982), s. 160; Por. idem, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku; czasy reformacji protestanckiej reformy katolickiej i kontrreformacji (1520-1742)*, t. 2, Warszawa 1995, s. 206; *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonats Breslau*, (wyd.) J. J u n g n i t z, Breslau 1902, s. 26-27.

⁴³ J. M a n d z i u k, *Rola Kościoła katolickiego*, s. 163-164, 167. Proces rekatolizacji odbywał się nie tylko na drodze politycznej (pokój westfalski zawarty 24 X 1648 r.) ale według zasady wypracowanej wcześniej przez samych protestantów: *cuius regio, eius religio*. T. B ł a s z c z y k, *Zakony na Śląsku*, s. 21. Por. J. K o p i e c, *Historiografia diecezji wrocławskiej do 1821 r.*, ABiMK 45 (1982), s. 362.

⁴⁴ J. G i e r o w s k i, *Epoka feudalna. Od końca XVI w. do r. 1763 – Oświata i nauka* [w:] *Historia Śląska do roku 1763*, t. I, cz. 3 od końca XVI w. do r. 1763, red. K. M a l e c z y Ń s k i, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 561. Praca ewangelizacyjna według odwrotnej konwencji „*cuius regio, eius religio*” wiązała się również z redukcją świątyń luteranckich. Katolicy odzyskali wcześniej im zabrane obiekty, a nawet przejmowali kościoły protestanckie adoptując na własne potrzeby. J. M a n d z i u k, *Kościół katolicki na Śląsku po wojnie*, s. 81-82.

⁴⁵ J. M a n d z i u k, *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku; czasy reformacji protestanckiej reformy katolickiej i kontrreformacji (1520-1742)*, t. 2, Warszawa 1995, s. 59.

oraz wychowawcza mająca przygotować młodego człowieka do pełnienia różnych zadań w społeczeństwie oraz bycia dobrym chrześcijaninem, staje się kolejną domeną i polem działania śląskiego Kościoła⁴⁶. Warto dodać, że reformacja, która zdewaluowała rolę Kościoła również na polu oświaty wpłynęła jednak na powstanie dwuwyznanowego pionu szkolnictwa średniego z poszerzonym programem nauki⁴⁷. Przed wybuchem wojny trzydziestoletniej, jak wskazał K. Dola, w 1618 r. w diecezji wrocławskiej 80 procent parafii posiadało obiekty szkolne i zapewniały uposażenie nauczycielowi nazywanym m.in.: *scriba*, *ludirector*, *ludimagister*, *scholiarcha*, *rector scholae* (*rector scholarum* kierownik szkoły), który był również pisarzem kościelnym, lub pełnił funkcję organisty⁴⁸. W czasach nowożytnych spotykamy się także z inną terminologią wypracowaną jeszcze w średniowieczu, określającymi nie tylko osobę ale i wykształcenie nauczyciela: *magister scholarum*, *magister scholasticus*, *archimagister*, *rector*, *baccalaureus*, *prefect scholae*, *magister scholae*, a w odniesieniu do nauczycieli pomocniczych i sprawowanej przez nich funkcji: *magister*, *magister secundus*, *rector scholarum*, *magister puerorum*, *conrector*, *praeceptor*, *moderator*, *cantor*, *choralistas*, *signator*, *prorektor*, *auditor*⁴⁹. Na przełomie XVI i XVII w., z uwagi na poziom nauki miejskie szkoły parafialne można ogólnie podzielić na: gimnazjum (akademickie, czyli typ szkoły o najwyższym poziomie nauki, dające uczniom staranne wykształcenie humanistyczne, m.in. gramatyczno-retoryczne) i szkołę łacińską. W XVII w. na Śląsku wiele gimnazjów łacińskich w skutek konsekwencji wojen spadło do rąk szkoły łacińskiej posiadającej od dwóch do trzech nauczycieli, których wciąż brakowało, zwłaszcza tych dobrze wykształconych. Program obejmo-

⁴⁶ W. Urban, *Szkolnictwo w Archidiecezji*, s. 89; J. Mandziuk, *Rola Kościoła katolickiego*, s. 159; T. Błaszyk, *Zakony na Śląsku w czasach reformacji i reformy kościelnej oraz ich znaczenie*, SCh 8 (2001) nr 1, s. 31; Zob. B. Clemen z, *Geschichte des schlesischen Bildungswesens in Mittelalter*, Liegnitz 1927.

⁴⁷ Zakres nauki poszerzono m.in. o treści antyku, języki obce, elementy nauk przyrodniczych traktowanych autonomicznie. J. Mandziuk, *Rola Kościoła katolickiego*, s. 167, 171-172; idem, *Historia Kościoła*, t. 2, s. 207.

⁴⁸ Nauczyciele ustanowieni przy parafiach posiadali zazwyczaj: dom, ogród, ziemię, wynagrodzenie stanowiły również daniny nie tylko pieniężne ale także np. drzewo opałowe, zboże. K. Dola, *Szkolnictwo*, s. 206-207.

⁴⁹ „Cantor” był nauczycielem śpiewu, a jego pomocnikiem *signator*. B. Burda, *Szkolnictwo średnie*, s. 168.

wał naukę pisania i czytania w języku ojczystym oraz rachunków i religii. W ostatnim roku nauki uczono również łaciny. Szkoły miały zazwyczaj charakter koedukacyjny, ale wykształceniu dziewcząt poświęcano niewiele uwagi⁵⁰. Z kolei czterostopniowego podziału szkół dokonał K. Dola, czyli: 1° – szkoły elementarne (w parafiach wiejskich, dom nauczyciela był zarazem szkołą), 2° – szkoły łacińskie (w parafiach miejskich z własnym budynkiem szkolnym; zatrudniano nauczyciela i kantora, czasami organistę), 3° – gimnazjum łacińskie (głównie w dużych miastach np. jezuickie) i 4° – gimnazjum akademickie (np. gimnasium academicum w Nysie). Największy jednak rozwój szkolnictwa katolickiego na Śląsku przypada na czasy kontrreformacji⁵¹. Szkolnictwo w miejskich i wiejskich parafiach, mimo trudności po nieszczęśliwej dla Śląska wojnie trzydziestoletniej, rozwijało się również głównie dzięki reformie trydenckiej i działalności jezuitów. Nadzór nad szkołami będącymi instytucjami kościelnymi na nowo przejął biskup, który zachował obowiązek ich wizytacji. Nastą-

⁵⁰ Często tematykę rozszerzano o wykłady z zakresu niektórych nauk akademickich, ale taki program realizowali tylko wybrani nauczyciele i to w szerszym gronie, których wciąż brakowało. Według J. Mandziuka, we Wrocławiu jedynie szkoły klasztorne reprezentowały dość wysoki poziom nauczania, lecz nie cieszy się zbyt wielką frekwencją scholarów. Pod koniec XVII w. szkół łacińskich (dawnych gimnazjów) na Śląsku było 45, w tym w archidiaconacie wrocławskim 19, głogowskim 5, legnickim 6, opolskim 15. J. M a n d z i u k, *Rola Kościoła katolickiego*, s. 167-168. „Naukę katechizmu, prowadzono nie tylko w szkole, ale i w kościele, gdzie przed niedzielnymi nieszporamai czynna była szkoła. Nauczyciel zadawał pytania z katechizmu, a uczniowie odpowiadali chórem”. idem, *Historia Kościoła Katolickiego*, t. 2, s. 62, 207. Por. W. O s t r o w s k i, *Wiejskie szkolnictwo parafialne na Śląsku w drugiej połowie XVII wieku (w świetle wizytacji kościelnych)*, Wrocław 1971, s. 69-70.

⁵¹ K. D o l a, *Szkolnictwo*, s. 207; T. B ł a s z c z y k, *Zakony na Śląsku*, s. 32. Protestantyzm dominujący zwłaszcza w okresie pokoju w Augsburgu, ustępuje przed kontrreformacją (por. synod wrocławski z 1592 r.). W 1609 r. Rudolf II ponownie umożliwił protestantom zakładanie szkół, ale już w r. 1628 znów cofa im to prawo patent cesarski. Pokój westfalski w 1648 r., konwencja w Altranstadt z 1706 r. i przywilej Fryderyka II z 1748 r., to zdaniem E. Maleczyńskiej dalsze etapy walki i odżywiania protestantyzmu na Śląsku. E. M a l e c z y Ń s k a, *Tradycje szkoły polskiej na Śląsku na tle walki o narodowość [w:] Dolny Śląsk. Dzieje. Kultura*, t. II, Wrocław-Warszawa 1948, s. 422-423. Jak zauważa B. Burda „wkroczenie na Śląsk oddziałów Fryderyka II spowodowało zmianę sytuacji protestantów, w tym szkół. Stały się one orężem politycznym, lecz równocześnie drogą do osiągnięcia awansu społecznego. Nadal były związane z Kościołem, choć rady miejskie coraz wyraźniej uzyskiwały wpływ na kształtowanie się programów nauczania i funkcjonowanie szkół średnich”. B. B u r d a, *Szkolnictwo średnie*, s. 51.

pił szczególny rozwój miejskich placówek: gimnazjów i szkół łacińskich, szkół kolegiackich, a przede wszystkim szkół klasztornych, z kolegiami jezuickimi na czele⁵². Jednym z głównych priorytetów nowożytnej szkoły stała się edukacja językowa związana z nauczaniem języków: klasycznych i nowożytnych oraz ojczystego⁵³. Na płaszczyźnie edukacji młodzieży w XVII w. aktywność wykazywali również kanonicy regularni, którzy podobnie jak w Żaganiu dbając o swoje szkoły zatrudniali wysoko kwalifikowanych nauczycieli⁵⁴.

Sytuacja polityczna Śląska w XVIII w. ulega diametralnym zmianom, po długich wyniszczających wojnach o śląskie ziemie z lat 1740 – 1745 i tzw. „wojnie siedmioletniej” (1756-1763) Austria utraciła kontrolę i panowanie nad Śląskiem. Po zajęciu Śląska przez Prusy natychmiast podjęto restrukturyzację administracji, a także dokonywano zmian w relacjach społeczno-religijnych. Należy mieć na uwadze fakt, że w tym okresie istniał jeszcze silny związek szkoły z Kościołem, dla którego nowe czasy, ograniczenia i zależności okazały się trudnym wyzwaniem. Szkolnictwo znajdowało się w impasie, brak przymusu szkolnego zapewne wpływał także na niski poziom nauczania⁵⁵. Nie-

⁵² J. Mańdzuk, *Rola Kościoła katolickiego*, s. 171-172. idem, *Kościół katolicki na Śląsku po wojnie*, s. 83-84. Jezuici posiadali we Wrocławiu od 1638 r. wyższą szkołę pod mianem gimnazjum. Oprócz Wrocławia kolegia prowadzili [w:] Głogowie, Legnicy, Nysie, Opolu, Świdnicy, Żaganiu. W. Urban, *Szkolnictwo w Archidiecezji*, s. 97. J. Gierowski, *Epoka feudalna. Od końca XVI w. do r. 1763 – Oświata i nauka* [w:] *Historia Śląska do roku 1763*, t. I, cz. 3 od końca XVI w. do r. 1763, red. K. Malecki, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 566. Do czasu kiedy cesarz austriacki Leopold erygował Alma Mater Wratislaviensis (Alma Mater Leopoldina w 1702 r.) w XVII w. młodzież katolicka chętnie studiuje na prowadzonym przez jezuitów uniwersytecie w Ołomuńcu, rzadziej w Rzymie, Pradze i Wiedniu. W tym czasie traci na znaczeniu Akademia Krakowska. J. Swastek, *Starania i próby założenia uczelni akademickiej na Śląsku na przestrzeni XVI-XVIII wieku*, CS 6 (1974), s. 106-109. Por. H. Hoffman, *Die Geschichte des Breslauer Alumnats*, Breslau 1937, s. 17.

⁵³ W edukacji językowej B. Burda wyróżnia moduły: 1. języki klasyczne (we wszystkich programach nauczania) łacina, greka i w gimnazjach łacińskich – hebrajski; 2. język ojczysty (na Dolnym Śląsku nauczanie w języku niemieckim) m.in. w protestanckich szkołach „pokątnych” tzw. *Winkelschulen*, np. w języku polskim; 3. języki nowożytne, nauczano m.in. w Akademii w Bytomiu, gimnazjach łacińskich, Akademii Rycerskiej w Legnicy, w uczelni we Wrocławiu; pod koniec XVII w. pojawiły się w programach kolegów jezuickich. B. Burda, *Szkolnictwo średnie*, s. 207.

⁵⁴ J. Mańdzuk, *Rola Kościoła katolickiego*, s. 164.

⁵⁵ Prusy przejęły tereny z wyjątkiem Śląska opolskiego i cieszyńskiego. J. Mrukwa, *Wkład Jana Ignacego Felbigera w reformę szkolnictwa podstawowego w drugiej*

wykluczone, że habsburski partykularny ustrój przyczynił się do rozpiętości na poziomie edukacji i oświaty, w metodach nauczania, w doborze i stosowaniu podręczników, a także w wymogach stawianych samym nauczycielom i organizacji szkół⁵⁶. Używano wówczas w szkołach języka polskiego jeszcze do 1763 r., czyli do czasu podjęcia pierwszych prób systematycznej germanizacji przez władze pruskie. Szkoły utrzymywane i nadzorowane dotychczas przez Kościół na podstawie ustaw i rozporządzeń przechodziły pod nadzór państwa, które wyasygnowało odpowiednie subwencje na rozwój szkolnictwa⁵⁷. Od drugiej połowy XVIII wieku dążono do zmian, ulepszenia oraz poprawy sytuacji w szkolnictwie. Oświatę na Śląsku starano się ujednolicić, a decyzję związane z edukacją pozostawiono jeszcze Kościołom – katolickiemu oraz protestanckiemu. Niemniej jednak to państwo, jak wskazuje W. Długoborski „zwłaszcza w dobie fryderycjańskiej coraz mocniej oddziaływało, ingerowało i wywierało wpływ w rozwój szkolnictwa”⁵⁸.

Oświata kanoników regularnych w aspekcie podejmowanych reform

W czasie odnowy potrydenckiej i wielkiej rekatalizacji można wyraźnie zaobserwować pewne odrodzenie wśród kanoników regularnych, powstają nowe kongregacje.

---

połowie XVIII w., SSHT 13 (1980), s. 331-332. Por. K. Popiołek, *Historia Śląska od pradziejów do 1945*, Katowice 1972, s. 117-121; E. Szramek, *Organiczny związek urzędów szkolnych z kościelnymi w historycznym rozwoju na Śląsku*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku (1929), s. 58-68.

⁵⁶ W. Długoborski, *Kultura i oświata* [w:] *Historia Śląska 1763-1850*, t. II, cz. 1 – 1763-1806, red. Tenże, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 433.

⁵⁷ Ł. Kurdybacha, *Z dziejów laicyzacji oświaty*, t. 1, Warszawa 1961, s. 72; J. Mrukwa, *Wkład Jana Ignacego*, s. 331-332. J. Mandziuk, *Rola Kościoła katolickiego*, s. 159-160. W 1767 r. było na Śląsku pruskim w miastach 90 szkół katolickich i 57 luteranckich, odpowiednie liczby dla wsi wynosiły 629 i 596. J. Gierowski, *Epoka feudalna. Od końca XVI w. do r. 1763 – Oświata i nauka* [w:] *Historia Śląska do roku 1763*, t. I, cz. 3 od końca XVI w. do r. 1763, red. K. Małczyński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 562; Wydano m.in. szereg zarządzeń, np. 17.05.1763 r. w szkołach na Górnym Śląsku wprowadzono w miejsce języka łacińskiego, język niemiecki; wszyscy księża począwszy od 18.05.1763 r. przez rok musieli nauczyć się j. niemieckiego pod sankcją usunięcia z parafii, a od 22.05.1764 r. proboszczem parafii mógł zostać prezbiter znający ten język. K. Dola, *Szkolnictwo*, s. 207-208.

⁵⁸ W. Długoborski, *Kultura i oświata*, s. 432-433.

Począwszy od XVI wieku struktury kanonikatu regularnego koncentrują się zwykle na głównym domu z kilkunastoma lub kilkudziesięcioma zakonnikami nazywanym prepozyturą lub koniwią. Wokół niego skupiały się małe, z reguły jedno, dwu lub trzy osobowe placówki parafialne⁵⁹. Również w tym samym okresie wrocławskie opactwo przystąpiło do nowej i prężnej kongregacji laterańskiej⁶⁰, natomiast konwent żagański pozostał przy pierwotnej arrovezyjskiej kongregacji⁶¹. W rekatolizacji śląskiego społeczeństwa swój wkład wniosły przede wszystkim opactwa „Na Piasku” we Wrocławiu oraz w Żaganiu wraz ze swoimi szkołami⁶². Warto zwrócić uwagę na szkołę kłodzkich kanoników regularnych, która cieszyła się popularnością i wysokim poziomem nauczania. Pomyślnie przetrwała falę reformacji i funkcjonowała do początków XVII w. Niestety w 1597 r. cesarz Rudolf II, na wniosek papieża Klemensa VIII przekazał klasztor kanoników regularnych wraz z wszystkimi ich uprawnieniami jezuitom. Towarzystwo Jezusowe w 1602 r. tworząc swoje kolegium stało się kontynuatorem tradycji dawnej szkoły przyklasztornej⁶³. Jednak po dwudziestopięcioletniej działalności zmuszono jezuitów do opuszczenia dawnego klasztoru kanoników, który został splądrowany i spalony. Następnie zespół klasztorny wraz z kościołem przekształcono na koszary, a w 1627 r. całkowicie zburzono⁶⁴.

Szkolnictwo elementarne na Śląsku w tym okresie nie jest dobrze rozpoznane⁶⁵. Nie zachowały się szczegółowe dane odnośnie szkolnictwa kanoników regularnych. Na ten fakt zwrócił również uwagę H. Hoffmann⁶⁶. Poza ogólnymi informacjami więcej materiałów można

---

⁵⁹ K. Łatak, *Kanonicy regularni laterańscy*, s. 34-36.

⁶⁰ J. Mandziuk, *Dzieje kanoników regularnych*, s. 288.

⁶¹ Por. M. Gosse (opr.), *Histoire de l'Abbaye*, s. 380-381.

⁶² J. Mandziuk, *Dzieje kanoników regularnych*, s. 290.

⁶³ W. Mrozowicz, *Szkoła klasztoru Kanoników Regularnych – Augustianów w Kłodzku w średniowieczu*, [w:] *Klasztor w Kulturze średniowiecznej Polski*, red. A. Pobóg-Lenartowicz, M. Derwich, Opole 1995, s. 80-81.

⁶⁴ Po powstaniu czeskich stanów w Pradze, Jezuici opuścili klasztor. Por. M. Zemek, *Glatz-Kłodzko* [w:] *Die Stifte der Augustiner – Chorherren in Böhmen, Mähren und Ungarn*, hrsg. F. Röhrig, Klosterneuburg-Wien 1994, s. 104.

⁶⁵ J. Gierowski, *Epoka feudalna*, s. 561-562.

⁶⁶ H. Hoffmann, *Sandstift*, s. 50. Większość materiałów na temat szkolnictwa opracował i zebrał Gustaw Bauch (ur. 01.07. 1848 r., zm. 20.07.1924 r.), wrocławski nauczyciel i historyk, autor licznych artykułów na temat historii Śląska, humanizmu, regionalizmu. Biogram G. Bauchy przedstawił O. Schwarzer, *Gustav Bauch. Ein Lebensbild*, [w:] *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*, Breslau t. 59

znaleźć w monografiach poszczególnych miast i regionów⁶⁷. Ponadto swoistym źródłem informacji są protokoły powizytacyjne parafii, kościołów i klasztorów dający obraz pracy duchowieństwa. Z zachowanej relacji powizytacyjnej z 1665 r. kościoła i klasztoru „Na Piasku” wynika, że do istniejącej przyklasztornej szkoły uczęszczało zaledwie dziesięciu uczniów. Zdaniem wizytatorów szkoła była źle prowadzona („*male ordinata*”), ponadto chłopcy wykonywali prace na rzecz klasztoru oraz pełnili posługi poszczególnym zakonnikom („*puerum studiosum ad servitia sua*”)⁶⁸. Natomiast, jak zaznaczyli komisarze wizytujący wrocławski konwent, ubożsi uczniowie otrzymywali każdego dnia w klasztorze posiłek⁶⁹. O nauczycielach wrocławskiej szkoły na Piasku w XVI wieku dowiadujemy się głównie z dokumentów klasztornych, gdzie występują obok sygnatariuszy jako świadkowie, są to m.in. w 1520 r.: Wenzel Puschmann, rektor oraz signatorzy⁷⁰, czyli pomocnicy kantora: Matthäus Lebe z Lähn i Johannes Montani. W następnym stuleciu do historii szkoły przeszli wybitni nauczyciele Christoph Ignatz Sander, który był równieżrektorem w latach 1658-1669 r., do swojej śmierci oraz August Ignatz Franz Otto, rektor w okresie od 1700 r. do 1724 r.⁷¹ Mocną stroną ówczesnego szkolnictwa była bezpośrednia zależność i podległość duchowieństwu. Zgodnie z wymogami odnowy potrydenckiej oraz charyzmatem zakonu kanonicy regularni nauczali religii w szkołach. Ich nazwiska znamy od 1720 r. Istotnym jest fakt, że od 1767 r., począwszy od Johanna Langerera wszyscy katecheci szkoły „na Piasku” pełnili również funkcję szkolnych inspektorów⁷². Już od 1742 r., kiedy Śląsk zajęły woj-

---

(1925), s. 180-187. Por. G. B a u c h, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Reformation*, Breslau 1909; idem, *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation*, Breslau 1911.

⁶⁷ Por. L. S t u r m a, *Die Volksschullwessen Schlesiens*, Breslau 1881; A.M. K o s l e r, *Die preussische Volksschulpolitik in Oberschlesien 1742-1848*, Breslau 1929, cyt. za J. G i e r o w s k i, *Epoka feudalna*, s.561-562.

⁶⁸ AAWr. sygn. II b 84, cyt. za W. U r b a n, *Z dziejów duszpasterstwa w archidiecezji wrocławskiej w czasach nowożytnych*, Warszawa 1971, s. 290, 293.

⁶⁹ Ibidem, s. 290-294.

⁷⁰ W tym konkretnym przypadku znaczenie terminu signator, to nie tylko ten kto coś stwierdza (np. wiarygodność dokumentu) swoją pieczęcią lub podpisem, ani dzwonnik szkolny, lecz funkcja pomocnika kantora. B. B u r d a, *Szkolnictwo średnie*, s. 168. Zob. A. J o u g a n, *Słownik kościelny lacińsko-polski*, Warszawa 1992, s. 625.

⁷¹ H. H o f f m a n n, *Sandstift*, s. 50.

⁷² Skład personalny ujmujący 23 katechetów wymienił H. H o f f m a n n, *Sandstift*, s. 73-90, lecz nie jest on pełny. Należy do niego dodać jeszcze kanoników regular-

ska pruskie nastąpiło pogorszenie sytuacji Kościoła katolickiego. Fryderyk II naruszając prawo swobodnego i suwerennego wyboru opata narzucił zakonnikom z „Piasku” swojego protegowanego Filipa Gotarda Schaffgotscha z Warmbrunna, kanonika wrocławskiego – prepozyta kolegiaty św. Krzyża, członka śląskiej loży masońskiej, jako następcę zmarłego Jana Franciszka Lauffera. Należy dodać, że podczas wojny siedmioletniej kanoników regularnych zmuszono do opuszczenia wrocławskiego konwentu. Wówczas kościół NMP pełnił funkcję magazynu zbożowego, a zabudowania klasztorne przeznaczono na lazaret. Ponownie bracia wrócili do swoich obiektów klasztornych dopiero w 1763 r., w kolejnym roku odzyskali zdewastowaną świątynię. Po niechlubnych rządach F. G. Schaffgotscha opatami byli m.in. nauczyciele – katecheci: Ignacy Mentzel (1764-1769), Franciszek Ksawery Meißner (1769-1779), Samuel Schumann (1779-1783) i Jan Strobach (1784-1810)⁷³.

Konwent żagański przeżywał również burzliwe dzieje, przykładem może być splądrowanie miasta przez wojska szwedzkie w 1634 r. i ucieczka kanoników regularnych do Konradowa⁷⁴. Dodatkowo kon-

---

nym: Henryka Raphela (ur. 3.06.1700 r., zm. 21.09.1758 r., katecheta, złożył profesję zakonną we Wrocławiu 28.02.1726 r., święcenia prezbiteratu i prymicje 14.11.1728 r.) oraz Eugeniusza Mache (ur. 11.02.1723, zm. 4.10.1804 r., złożył profesję zakonną we Wrocławiu 3.06.1749 r., święcenia prezbiteratu i prymicje 4.10.1750 r., od 1753 r. katecheta). *Catalogus Canoniorum Regularium Lateranensium Ordinis Sti Augustini in Arena Wratislaviae 1730-1852*, AAWr. sygn. V 4^d, (brak nr str.).

⁷³ W latach 1756-1763 zakonnicy celebrowali nabożeństwa w kościele św. Anny. Odzyskanie klasztoru było możliwe dopiero po przeniesieniu szpitala. J. M a n d z i u k, *Dzieje kanoników regularnych*, s. 293; Od 1748 r. F.G. Schaffgotsch został ordynariuszem wrocławskim, w 1764 r. został zmuszony do rezygnacji z funkcji opata. H. H o f f m a n n, *Sandstift*, s. 77-78; Por. C. G r ü n h a g e n: *Philipp Gotthard Graf von Schaffgotsch, Fürstbischof von Breslau* [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 30, ed. R. F. von Liliencron, Leipzig 1890, s. 545. Por. W. M a r s h a l l, *Schlesisches Klosterbuch Gorkau. Augustiner-Chorherren-Abtei, dann Propstei. Jahrbuch des Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, t. 26 (1985), s. 5; Philipp Gotthard von Schaffgotsch (ur. 3.07.1716 r., zm. 5.01.1795 r.) mianowany biskupem wrocławskim 5.03.1748 r., sakrę biskupią przyjął 01.05.1748r., ograniczono mu jurysdykcję od 04.04.1766 r. Por. www.catholic-hierarchy.org – [dostęp 03.11.2011 r.]

⁷⁴ J. M a n d z i u k, *Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku*, SCh 14 (2007) nr 2, s. 80. Przedmiotowy artykuł opublikowano także [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce. Materiały z Międzynarodowej konferencji zorganizowanej z okazji 600-lecia fundacji opactwa Bożego Ciała w Krakowie*, red. K. Ł a t a k, I. M a k a r c z y k, Kraków 2008, s. 265-296.

went dotykały kataklizmy. Pożary w 1688 r. i 1730 r., które doszczętnie trawiły zabudowę klasztoru. Na miejscu renesansowych budynków wybudowano m.in. konwikt i szkołę nowicjatu⁷⁵. Odpowiedni skład osobowy oraz liczba zakonników zapewniała właściwe prowadzenie pracy duszpasterskiej w parafiach, która wiązała się także z obowiązkiem utrzymania szkół i troską o oświatę ludową⁷⁶. Wypada nadmienić, że w połowie XVIII w. w żagańskim konwencie przebywało 24 kanoników regularnych. W czasach nowożytnych najstynniejszym opatem, rzadcą, erudytą oraz organizatorem i wybitnym pedagogiem oraz reformatorem szkolnictwa był Jan Ignacy Melchior Felbiger⁷⁷. To głównie z jego osobą związana jest podjęta przez władze

---

Do ciężkich losów zakonników nawiązuje inskrypcja pod wizerunkiem opata Jeremiasza Shona (1638-1651) „Durius expertus fuerat Movortia fata, Sexenne exilium pauperiemque ferens”. *Sentencje* [w:] *Klasztor augustianów*, s. 195.

⁷⁵ S. K o w a l s k i, *Klasztor augustianów*, s. 184.

⁷⁶ Por. S. G a w l i k, *Mysł pedagogiczna i szkoła ludowa Jana Ignacego Felbigera*, Opole 1991; W. U r b a n, *Szkolnictwo w Archidiecezji*, s. 89.

⁷⁷ J. M a n d z i u k, *Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna*, s. 82; idem, *Historia Kościoła*, s. 208. Zob. E. R e i m a n n, *Über die Verbesserung des niederen Schulwesens in Schlesien in den Jahren 1763-1669*, ZGS 17 (1983), s. 317-350; U. K r ö m e r, *Johan Ignaz von Felbiger. Leben und Werk*, Freiburg-Basel-Wien 1966, passim. Opracowania niemieckie, jak i polskie dotyczące osoby i dzieła J. I. Felbigera wymienia B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator szkolnictwa elementarnego na Śląsku i jego wpływ na szkołę ludową w monarchii austriackiej* [w:] *40-lecie powstania Uniwersytetu Śląskiego – szkolnictwo i nauka na Górnym Śląsku*, red. A. B a r c i a k, Katowice 2009, s. 271-273. Do niniejszego wykazu można dodać jeszcze m.in.: J. P a n h o l z e r (opr.), *Das dutsche Volksschulwesen vor Felbiger* [w:] *Johann Ignaz von Felbiger. Methodenbuch. Mit einer geschichtlichen Einleitung*, Freiburg im Breisgau 1892, s. 3-90, czy noty biograficzne zawarte m.in. w: *Kirchliches Handlexikon. Ein Nachschlagebuch über das Gesamtgebiet der Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, hrsg. M. B u c h b e r g e r, t. 1, Freiburg im Breisgau 1907, k. 1437; H. H e p p e, *Felbiger, Johann Ignaz von*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 6, Leipzig 1877, s. 610-611; H. S c h ö n e b a u m, *Felbiger, Johann Ignaz v.* [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 5, hrsg. Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1961, s. 65-66; J. B l a s c h k e, *Geschichte der Stadt Glogau und des Landes*, Glogau 1913, s. 405-408; H. E n g e l - b r e c h t, *J. I. Felbiger und die Vereinheitlichung des Primarschulwesens in Österreich*, 1981; W. R o m b e r g, *Johann Ignaz von Felbiger und Kardinal Johann Heinrich von Franckenberg: Wege der religiösen Reform im 18. Jahrhundert*, Thorbecke 1999; Por. W. C. S c h r a d e r, *Johann Ignaz von Felbiger und Kardinal Johann Heinrich von Franckenberg: Wege der Religiösen Reform im 18. Jahrhundert (review)*, *The Catholic Historical Review* 87 (2001) nr 4, s. 751-752; Ch. H e r b e r m a n n (red.), *Johann Ignaz von Felbiger* [w:] *Catholic Encyclopedia*, 1913, digit. ed.; J. V a n

pruskie reforma edukacji i oświaty, która daleko wykroczyła poza granice Śląska, zyskując uznanie i naśladownictwo w Europie.

O pewnym zwrocie w pruskiej polityce oświatowej dochodzi, kiedy w 1755 r. desygnowano Ernsta Wilhelma von Schlabrendorfa na ministra do spraw prowincji Śląska⁷⁸. Fryderyk II, mając na uwadze zły stan oświaty, po ratyfikacji traktatu pokojowego z 20 marca 1763 r. zobowiązywał hierarchię duchowną obu wyznań do poprawy sytuacji w szkolnictwie⁷⁹. Większość istniejących szkół prezentowały wówczas typ i poziom szkoły parafialnej. Pierwsze uregulowanie prawne pruskiej władzy w zakresie oświaty zawarte w „Regulaminie generalnym o ustroju szkolnictwa” z 12 sierpnia 1763 r. pozostawiły jeszcze nadzór nad szkołami Kościołom, gdzie duchowni zarówno katolicy, jak i protestanci mieli prawo i obowiązek wizytowania oraz hospitałcji wszystkich przedmiotów nauczanych w szkole. Nadal zobowiązano rodziców do opłat na cel utrzymania nauczyciela i szkoły. W przypadkach ubóstwa i niedostatków rodziny wyrównanie pełnego wynagrodzenia spoczywało na funduszach kościelnych⁸⁰. Fryderyk II nakazał założenie każdej gminie szkoły i ustanowić obowiązek szkolny. Program nauczania obejmował m.in.: naukę czytania i pisania, śpiewu, rachunków⁸¹. W tym miejscu należy szerzej zapoznać się z posta-

---

Horn Melton, *Absolutism and the Eighteenth-Century Origins of Compulsory Schooling in Prussia and Austria*, Cambridge-New York-New Rochelle-Melbourne-Sydney 2002, s. 98-105, 229-230; S. K o t, *Historia wychowania. Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby*, t. 2, Warszawa 1996, s. 43-44; W. D ł u g o b o r s k i, *Kultura i oświata* [w:] *Historia Śląska 1763-1850*, t. II, cz. 1, 1763-1806, red. W. D ł u g o b o r s k i, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 435-436; J. S u l o w s k i, *Felbiger Jan Ignacy*, EK 5 Lublin 1989, k. 96-97; J. M r u k w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera w reformę szkolnictwa podstawowego w drugiej połowie XVIII w.*, SSSH 13 (1980), s. 329-339.

⁷⁸ Ernst Wilhelm von Schlabrendorf (ur. 4.02.1719 r., zm. 14.12.1769 r. we Wrocławiu). Zob. C. G r ü n h a g e n, *Schlabrendorf, Ernst Wilhelm von*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 31, red. K. S c h m i d t, Leipzig 1890, s. 316-319. W. D ł u g o b o r s k i, *Kultura i oświata*, s. 433.

⁷⁹ W. D ł u g o b o r s k i, *Kultura i oświata*, s. 434.

⁸⁰ Alternatywą dla kościelnych środków były kasy ubogich. W. U r b a n, *Szkolnictwo w Archidiecezji*, s. 94. Szerzej na temat prawnych aspektów pruskiej polityki oświatowej J. B i e n i e k, *Szkoła katolicka na Górnym Śląsku w oświetleniu historyczno-prawnym*, Katowice 1933.

⁸¹ Problemem był brak wykwalifikowanej kadry. Często „zatrudniano inwalidów, aby uniknąć opłat z królewskiego skarbcza, także miejscowe władze były niechętne wobec oświacie ludu”. Również mieszkańcy wsi, chłopcy uważali szkołę za szkodliwą, gdyż

cią jednego z twórców odnowy szkolnictwa na Śląsku, który najpierw zapoczątkował reformę oświaty od szkół podległych jurysdykcji zakonu⁸², a następnie z woli władzy pruskiej podjął się głębokich przemian w edukacji i organizacji śląskiego szkolnictwa.

Opat Johann Ignaz Melchior von Felbiger – reforma oświaty i „metoda żagańska”

Pięćdziesiąty opat klasztoru pod wezwaniem NMP w Żaganiu Jan Ignacy Melchior „rycerz” Felbiger⁸³ przed wyborem na urząd przeło-

---

odrywała dzieci od pracy. Dochody nauczycieli były niższe niż parobków. S. K o t, *Historia wychowania*, s. 43.

⁸² J. M r u k w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 329.

⁸³ Nota biograficzna podaje m.in. pełne imiona opata: Joannes Ignatius Melchior eques de Felbiger Silesius, [w:] *Incipiunt Nomina Canoniorum Regularium Sancti Augustini Monasterii Saganensis*, AAWr. sygn. V4^b, poz. 353, k. 55v-56. Ignaca Antona Felbigera, poczmistrza i urzędnika podatkowego Królewskiej Kamery Skarbowej w Głogowie, do stanu szlacheckiego wyniósł cesarz Karol VI Habsburg. Zarówno ojciec, jak i matka Anna Katharina z domu Schakin von Schönfeldt byli katolikami. Jan Ignacy Melchior urodził się 6 stycznia 1724 r. w Głogowie (Groß-Glogau), dwa dni później został ochrzczony w kościele parafialnym pw. św. Mikołaja, najważniejszej świątyni lewobrzeżnego Głogowa. Posiadał dwa talenty: miłość do nauki i pilność. Uczył się w jezuickim gimnazjum i kolegium, odnosząc sukcesy w nauce. We Wrocławiu studiował dwa fakultety w Akademii Leopoldyńskiej, poświęcając się głównie teologii. W 1744 r., mając 20 lat ukończył studia. Był za młody aby przyjąć święcenia kapłańskie. Rodzice nie pozostawili mu środków finansowych ani żadnego spadku, dlatego wyjechał do swojego krewnego von Langenickela do Przychowej (Preichau) koło Ścinawy, który był administratorem posiadłości biskupa. Tam przez dwa lata uczył jego trzech synów. W 1746 r. w wieku 22 lat wstąpił do klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu. W toku formacji duchownej kontynuował dalej naukę, przygotowując się do święceń kapłańskich zgłębiał i studiował m.in.: pisma Ojców Kościoła, nowe kierunki filozoficzne, rzymskich klasyków, niemiecką i francuską literaturę, nauki przyrodnicze i matematyczne. Na Wielkanoc 1748 r. przyjął święcenia prezbiteratu. Prowadził m.in. kancelarię konwentu. Mimo młodego wieku cieszył się szacunkiem wśród swoich współbraci, które odwzajemniał, nawet opaci Jan Karol Leist (1747-1752) i Gotfryd Ignacy Kanur (1752-1758) zasięgali jego rad. Gdy miał 34 lata, kapituła klasztorna wybrała J.I.M. Felbigera opatem. Decyzję współbraci zaaprobował 18.09.1758 r. minister E. W. Schlabendorf, a Fryderyk II 13.11.1758 r. zatwierdził, wówczas formalnie objął opat urząd w jakże trudnym dla klasztoru czasie. Na konwent nałożo dwa uciążliwe podatki. Ponadto trwała wojna siedmioletnia (1756-1763), lecz mimo tych przeciwności starał się zwiększyć dochody klasztoru. Wszechstronnie uzdolniony, znawca sztuki, udzielał się na rzecz wspólnoty klasztornej, parafii, dbając o godziwe warunki życia i pracy, a przede wszystkim na

polu edukacji, wychowania i oświaty na Śląsku i Austrii. Był pierwszym dyrektorem patriotycznego-ekonomicznego stowarzyszenia we Wrocławiu (Patriotisch ökonomischen Gesellschaft in Breslau). Założył drukarnie przy klasztorze. Dokonał remontów i zmian w zespole klasztornym. Został autorem ponad 78 publikacji o charakterze edukacyjnym i pedagogicznym. Ponadto realizował się w innych dziedzinach nauki wydając książkę z zakresu agrokultury np. *Wiedza i zastosowanie różnych rodzajów ziemi do polepszenia uprawy gleby (Erkenntnis und Anwendung der verschiedenen Erdarten zur Verbesserung des Ackerbaues*, Leipzig 1770) oraz pisma: *Sztuka do chronienia wież i innych budynków przed skutkami pioruna; Propozycje do obserwowania zorzy polarnej; Wprowadzenia do określenia różnego rodzaju pogody i inne (Die Kunst, Türme und andere Gebäude vor den Wirkungen des Blitzes zu bewahren*, Breslau 1771; *Versuch, die Höhe des Riesengebirges zu bestimmen*; Breslau 1769; *Vorschläge, wie Nordlichter zu beobachten sind*, Sagan 1771; *Anleitung, jede Art von Witterung genau zu bestimmen*, Sagan 1773). W 1769 r. odwołano E.W. Schlabrendorfa. W 1774 r. Felbiger skorzystał z zaproszenia Marii Teresy Habsburg i przenosi się do Wiednia w celu dokonania reform w szkolnictwie austriackim. Jednakże jak czytamy w *Incipiunt Nomina Canoniorum Regularium Sancti Augustini Monasterii Saganensis* (k. 56) prałat Felbiger pozostawił swojemu następcy na urządzie zagańskiego opata zobowiązania – długi (ok. 30 tysięcy). Mimo poparcia cesarzowej, która darzyła jego pełnym zaufaniem i poparciem opat miał oponentów i wrogów, którzy utrudniali mu pracę, dlatego ciągle ścierał się z komisją szkolną. Był on jednak ciągle poddany króla pruskiego, który domagał się jego powrotu na Śląsk, natomiast cesarzowa chciała aby za zgodą króla pruskiego został jej poddany. W grudniu 1777 r. Fryderyk II Wielki zwalnia opata ze stanu swoich poddanych. Konsekwencją tych zdarzeń był też fakt rezygnacji 21.03.1778 r. prałata Felbigera z godności opata zagańskiego. Cesarzowa proponowała ks. Felbigerowi biskupstwo w Siedmiogrodzie i Königrätz [Hradec Králové] lecz on tej godności nie przyjął. Dnia 18.12.1777 r. został mianowany dyrektorem generalnym szkół elementarnych w monarchii austriackiej; 23.10.1778 r. otrzymuje probostwo w Pressburgu [Bratysławie]. Po śmierci Marii Teresy (29.11.1780 r.) nie popierając polityki cesarza wobec Kościoła i religii Józef II w 1782 r. obiera mu pozycję generalnego dyrektora oraz pensję, dając jednocześnie zadanie przeprowadzenia reform i polepszenia stanu szkół na Węgrzech. Jesienią 1787 r. zachorował (puchlina wodna w piersiach). Około południa 17.05.1788 r. umiera „zaopatrzony” w sakramenty święte w Pressburgu, w „ramionach ks. Józefa Suchera”, który przyjechał do swojego przyjaciela jak tylko dowiedział się o jego chorobie. Opiekował się nim ponad trzy miesiące. Pogrzeb odbył się 19.05.1788 r. ciało złożono w krypcie kościoła farnego (obecnie katedra w Bratysławie). Ks. Prałat J.I.M. von Felbiger nie doczekał się żadnego nagrobku ani epitafium na grobie. Opat opracował również mapę diecezji wrocławskiej z podziałem na archidiaconaty i archiprezbiteraty oraz instalację odgromową. J. P a n h o l z e r (opr.), *Das dutsche Volksschulwesen vor Felbiger*, s. 3-85, tam też pełny wykaz twórczości i publikacji. Z kolei B. Burda podaje, że J. Felbiger został pochowany na cmentarzu w Bratysławie, co może wydawać się mało prawdopodobne, mając na uwadze osobę i godność prałata oraz istniejące zwyczajne związane z pochówkiem zasłużonych prezbiterów. Zob. B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator*, s. 289. eadem, *Jan Ignacy Felbiger*, SZach 1 (1996), s. 52.

zonego, który pełnił w latach 1758-1778, nie zajmował się bezpośrednio problematyką oświatową. Dopiero następca przeora i późniejszy opat Benedykt Strauch⁸⁴ – rówieśnik i współbrat, którego przyjaźń i zamiłowanie do nauki połączyła ich we wspólnej pracy na rzecz oświaty uświadomił opatowi, że szkoła parafialna jest zaniedbana i pozostaje w złym stanie. Dotychczasowych trzech nauczycieli niewiele robiło aby polepszyć sytuację i poziom nauczania. Dlatego katolicy rodzice woleli wysyłać swoje dzieci do lepszej protestanckiej szkoły. Chcąc zapobiec tym praktykom i podnieść komfort nauki oraz poziom nauczania, J.I.M. Felbiger 30 listopada 1761 r. wydał zarzą-

---

Szerzej o rodzinie Felbigerów oraz relacjach J.I.M. von Felbigera z opatem Benedyktem Stauch – N. Conrad, *Herkunft und Familie des Schulreformers Johann Ignaz von Felbiger (1724-1788)*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 63 (2005), s. 17-40, tam też materiał źródłowy oraz obszerny wykaz literatury przedmiotu.

⁸⁴ Benedykt Strauch (ur. 12.03.1724 r. w Żąbkowicach [Frankenstein], zm. 19.10.1803 r. w Żaganiu), pięćdziesiąty pierwszy opat żagański, teolog katolicki, pedagog i wizytator szkolny. Ukończył gimnazjum w Ołomuńcu, we wrocławskiej Akademii Leopoldyńskiej studiował filozofię i teologię. W 1747 r. wstąpił do klasztoru w Żaganiu, gdzie oprócz formacji zakonnej zgłębiał naukę i studia z zakresu prawa kanonicznego, historii, patrystyki i pism Ojców Kościoła. W 1748 r. został wyświęcony na kapłana. Był duszpasterzem w Dietrichowicach [Dittersbach], lecz wkrótce powrócił do Żagania pełniąc funkcję kaznodziei. W 1762 r. wybrany został przeorem, mistrzem nowicjatu i nadzorcą oraz wizytatorem szkół należących do klasztoru. Dbał o poprawę dyscypliny zakonnej, troszczył się o dochody i gospodarkę klasztoru. Zasłynął jako współpracownik opata J.I.M Felbigera oraz jako autor licznych publikacji w tym katechizmów (np. *Römisch – katolischer Katechismus für die erste, zwite und dritte Klasse*) oraz religii, historii biblijnej, teologii moralnej i eschatologii (np. *Der Katechist nach seinen Eigenschaften und Pflichten oder die rechte Weise die ersten Gründe der Religion zu lehren : mit einer Vorrede des Saganischen Prälaten Johann Ignaz von Felbiger*, Würzburg 1773; *Katechetische Betrachtungen, in denen der Inhalt des heiligen römischen katholischen Glaubens dergestalt vorgetragen wird, daß Personen, welche in der Jugend schlecht unterrichtet werden, oder die den erhaltenen Unterricht vergessen haben, die Glaubenswahrheiten und Lebenspflichten dieser heiligen Religion sich leicht und rührend bekannt machen können*. Münster 1788; *Betrachtungen und Gebete besonders für Personen, die lange krank sind, und sich christlich zu sterben wohl vorbereiten wollen*, Preßburg 1788). W edukacji młodych duchownych i młodzieży głosił publiczne nauki i wykłady (rekolekcje). Był także odpowiedzialny za wychowanie religijne. Pracował na rzecz poprawy szkół katolickich. H. D o e r i n g, *Die gelehrten Theologen Deutschlands im achtzehnten und neunzehnten Jahrhundert*, t. 4, Neustadt an der Orla 1835, s. 416; G. Ch. H a m b e r g e r, J. G. M e u s e l, *Das gelehrte Teutschland, oder Lexikon der jetzt lebenden teutschen Schriftsteller*, t. 7, Lemgo 1798, s. 692; M. B r a n d l, *Die Deutschen katholischen Theologen der Neuzeit. Aufklärung*, t. 2, Graz 1978, s. 245.

dzenie regulujące zasady funkcjonowania szkół elementarnych podległych żagańskiemu konwentowi. Nakazał, aby czas przeznaczony na naukę wynosił dwie i pół godziny przed południem, a po południu dwie godziny. W tych przepisach zobowiązał nauczycieli do prowadzenia list uczniów oraz obecności. Ponadto wprowadził zakaz wykorzystywania uczniów przez nauczycieli oraz ich żony do innych usług i czynności. Zabronił przede wszystkim stosowania kar cielesnych i uderzeń, które mogły poranić dzieci. W sprawie organizacji rozkładu zajęć opat polecił, aby nauka zaczynała i kończyła się modlitwą (na kolanach). Dzieci najpierw mają uczyć się u kolektora czytania, a następnie u kantora pisania. Nacisk miał być położony na poprawę pisowni weryfikowaną m.in. poprzez dyktanda oraz na naukę liczenia u kantora. Z kolei uczniowie musieli w domu ćwiczyć z tabliczką i książkami. Nauka katechizmu była prowadzona przez duchownego według katechizmu Heinricha Hilariususa. Dodatkowo nauczyciele i uczniowie mieli uczestniczyć w razem w celebrowanych nabożeństwach, mszach świętych. Jednak podjęte próby zmian – reformy nie przyniosły oczekiwanego rezultatu. Katolicy nadal wysyłali swoje dzieci do protestanckich szkół, zwłaszcza do Książęcej Szkoły w Żaganiu istniejącej od 1709 r. Dochodziło również do spotkań opata z rodzicami, podczas których J.I.M. Felbiger usiłował przekonać rodziców aby w trosce o wychowanie w wierze wysyłali swoje dzieci do katolickiej szkoły. Zapewniał także, że sytuacja w szkole ulegnie zmianie. Niestety ludność nie wierzyła w polepszenie pozycji szkoły kanoników regularnych. Kolejnym krokiem gorliwego opata był zakup licznych książek o tematyce pedagogiczno-oświatowej, również wydawanych przez protestanckich autorów, które osobiście czytał. Wśród nich znalazła się publikacja o berlińskiej realnej szkole prowadzonej przez protestanckiego kaznodzieję J. J. Heckera⁸⁵, z którą

---

⁸⁵ Johannes Julius Hecker (ur. 2.12.1707 r. w Essen-Werden, zm. 24.06.1768 r. w Berlinie) uczeń Augusta Franke, pedagog, teolog protestancki oraz twórca modelu „szkoły realnej”, którą utworzył w Berlinie w 1747 r. Założył w 1748 r. pierwsze pruskie kolegium nauczycielskie – seminarium (Lehrerseminars). Był współtwórcą regulaminu szkół ludowych (Generallandschulreglement), gdzie umieszczono m.in. zapis o obowiązku szkolnym dla wszystkich dzieci w wieku od 5 do 14 lat, bez względu na stan i pochodzenie. J. P a n h o l z e r (opr.), *Das deutsche Volksschulwesen vor Felbiger*, s. 17. Więcej na ww. temat: H. G. B l o t h, *Johann Julius Hecker (1707-1768). Seine „Universalschule” und seine Stellung zum Pietismus und Absolutismus*, [w:] Jahrbuch

związany był także pietysta⁸⁶ i inspektor szkolny Jan Hähn⁸⁷. Opatowi Felbigerowi nie były obce kategorie i ideały oświecenia. Będąc odpowiedzialnym duszpasterzem, mając na uwadze dobro człowieka potrafił w działalności nie tylko oświatowo-wychowawczej przewyciężyć uprzedzenia wyznaniowe, nawiązując kontakt z reformatorami ewangelickimi. Ponadto śledził i wnikliwie analizował przemiany szkół protestanckich⁸⁸. Dlatego jeszcze podczas trwania wojny siedmioletniej w maju 1762 r. udaje się pod przybranym nazwiskiem w towarzystwie swojego współbrata Józefa Suchera⁸⁹ do Berlina. Celem ryzykownej podróży było zapoznanie się z nowymi metodami nauczania,

---

des Vereins für Westfälische Kirchengeschichte 61(1968), s. 63-129; H. J. K ä m m e l, *Hecker Julius*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie* t. 11, Leipzig 1880, s. 208-211.

⁸⁶ Przyjęty w Niemczech i na Śląsku osiemnastowieczny protestancki ruch tzw. „pietystów” zakładał przede wszystkim wyeksponowanie Pisma św., jako dynamiczne źródło wiary. Na temat pietyzmu m.in. w literaturze J. A. G i e r o w s k i, *Pietyzm na ziemiach polskich*, SKHS 2 (1972), s. 238-261; G. S a u d e r, *Pietismus* [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 8, red. W. K a s p e r, Freiburg-Basel-Rom-Wien 1999, kol. 291-294.

⁸⁷ Johann Friedrich Hähn (ur. 15.08.1710 r. w Bayreuth, zm. 4.06.1789 in Aurich) teolog związany z nurtem pietystów, pedagog, od 1733 r. studiował teologię na Uniwersytecie w Jenie. Doświadczenie edukacyjne zdobył jako opiekun synów hrabiego Hohenthal w Dreźnie. Od 1736 r. był nauczycielem i wychowawcą w Kloster Berge koło Magdeburga. W 1738 r. w klasztorze pracował jako nauczyciel, nadzorując także seminarzystów. Od 1749 r. został kapelanem w Berlinie, w 1753 r. adiunktem pastora w kościele św. Trójcy. Od 1747 r. w instytucie J.J.Heckera pełnił funkcję nauczyciela i inspektora. Współtworzył berliński kolegium-seminarium. Wprowadził do wykładu tabele, których uczniowie uczyli się na pamięć. W tabelach lub na tablicy pisano tylko litery początkowe (pierwsze litery wyrazów pokrewnych, była to tzw. metoda literowa *literalmethode*). Od 1771 r., aż do śmierci pełnił funkcję Generalnego Inspektora Nadzoru Wschodnia Fryzja i dyrektora szkoły w Aurich. Organizator szkolnictwa katolickiego J.I.M. Felbiger, który odwiedził w 1756 r. J. Hähna wykorzystał tę metodę (*memoriermethode*) do swoich potrzeb, która znana jest również jako „metoda żagańska”. F. W. B a u t z, *Hähn Johann Friedrich*, [w:] *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, t. 2, Hamm 1990, kol. 434-435. Por. J. P a n h o l z e r (opr.), *Das dutsche Volksschulwesen vor Felbiger*, s. 18-20.

⁸⁸ Por. W. D ł u g o b o r s k i, *Kultura i oświata* [w:] *Historia Śląska 1763-1850*, s. 435-436.

⁸⁹ Josephus Michael Sucher (ur. 27.09.1734 r. w Głogowie), do żagańskiego konwentu wstępuje 29.09.1757 r. Świecenia prezbiteratu przyjmuje 4.05.1760 r. nota biograficzna [w:] *Incipiunt Nomina Canonicorum Regularium Sancti Augustini Monasterii Saganensis*, AAWr. sygn. V4^b, poz. 371, k. 63v. Wzmiankowany jest również przy okoliczności śmierci J.I.M. Felbigera już jako kanonik z Loeben w regionie Steiermark (Austria) por. przyp. 83.

zwłaszcza opracowanej przez Jana Fryderyka Hähna metody tabelarycznej oraz z funkcjonowaniem placówek prowadzonych przez Jana Julisza Heckera, czyli szkoły i związanej z nią seminarium dla nauczycieli (Königlichen Realschule). Chciał bowiem opat wykształcić w berlińskim ośrodku kilku młodych ludzi na nauczycieli do szkoły w Żaganiu. Przedsięwzięcie to zyskało aprobatę dyrektora J. J. Heckera, dlatego już w lipcu 1762 r., jako jednych z pierwszych, wysłał on dyskretnie na jedenaście miesięcy do Berlina Antoniego Franciszka Wende oraz Jana Henryka Cocciusa. Po swoim powrocie z Berlina obaj zostali prorektorami z szkole żagańskiej, w miejsce dwóch starszych nauczycieli, których wysłano na emeryturę⁹⁰.

Priorytetem w pracy dla żagańskiego opata oraz jego najbliższego przyjaciela i współbrata Benedykta Straucha stało się stworzenie koncepcji reformy szkolnictwa biorącej pod uwagę wewnętrzne warunki i problematykę społeczności lokalnej. Prałat Felbiger 17 czerwca 1763 r. zwrócił się do swoich parafian, aby usunąć dawne negatywne przekonania o katolickiej szkole. Według niego głównym celem szkoły jest: wykształcenie dzieci na porządnych członków Kościoła godnych spadkobierców Nieba, prawych poddanych władzy, zdatnych obywateli dla państwa i społeczeństwa. Także dążeniem szkoły jest odpowiadać na stawiane pytania: w co wierzyć i ufać? jak się powinno żyć? jak wypełnić obowiązki wobec Boga i władzy aby się samemu nie zatracić ale spełnić? Zdaniem opata szkoła musi stworzyć możliwości uczenia się z tekstów, książek i pism innych ludzi, a własne myśli i potrzeby w języku ojczystym porządnie i dokładnie wyrażać. Kład nacisk J.I.M. Felbiger na naukę liczenia, tak bardzo potrzebnej aby zostać pożytecznym członkiem ludzkiej społeczności. Nauka w sprawach wiary i obowiązkach życiowych jest odtąd obszarem działania katechety. W porównaniu z ewangelickimi szkołami zakonnicy przeznaczyli na naukę religii mniej godzin, więcej natomiast na rachunki. Ponadto położono znaczny nacisk na doskonalenie przygotowania pedagogicznego nauczycieli zalecając korzystanie z profesjonalnych publikacji. Uczniów podzielił na klasy wprowadzając przy tym odpowiedni podręcznik dostosowany

---

⁹⁰ Por. Anton Franz Wende z Freistadt, Johann Heinrich Coccius z Priebus (Przewóz p. Żarski). J. P a n h o l z e r (opr.), *Das dutsche Volksschulwesen vor Felbiger*, s. 20-21. Do tych ośrodków J. Felbiger wysyłał swoich uczniów, którzy mieli w przyszłości tworzyć kadre pedagogiczną na Śląsku. J. M r u k a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 332.

do poziomu nauczania oraz wspólną, grupową naukę, gdyż dotychczas uczono dzieci indywidualnie. Wylimitował zwyczaj spersonalizowanego zadawania lekcji i indywidualnego przepytывania każdego ucznia oraz odszedł od pamięciowego systemu nauczania. W zamian wprowadził metodę nauki polegającą na rozumowym wyjaśnianiu i stopniowym przechodzeniu od łatwiejszego do trudniejszego materiału. Promował także metodę głoskową. Wprowadził także unowocześnioną i zaadoptowaną przez siebie metodę tabelaryczną wypracowaną przez J. Hähna, polegającą jednak na pamięciowym przyswojeniu przepracowanego materiału w formie schematów i skrótów literowych. Pomimo, że upowszechniła się ta metoda w śląskich szkołach, to w późniejszej działalności prałat Felbiger zrezygnował z jej stosowania, gdyż kolidowała z nadrzędną zasadą wyjaśniania rzeczowego oraz znacznie wpływała na zmęczenie dzieci⁹¹.

Na znaczne utrudnienia w rozwoju ówczesnego szkolnictwa wpływał dotkliwy brak odpowiednio przygotowanych nauczycieli, od których państwo wymagało określonych kwalifikacji, lecz nie zapewniało na ten cel żadnych środków. Mając na uwadze powyższe okoliczności z inicjatywy Ks. Felbigera opodatkowano proboszczów parafii wprowadzając tzw. *quatra seminaristica*, co niewątpliwie pozwoliło na zgromadzenie funduszy związanych z kształceniem nauczycieli zarówno na kilkutygodniowych kursach lub seminarium⁹². Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom i sytuacji w szkolnictwie katolickim opat Felbiger zgromadził wokół siebie grono swoich uczniów, tworząc w ten sposób pierwsze seminarium nauczycielskie. W tym czasie kolejną nową inicjatywą żagańskich kanoników było założenie drukarni, w której wydawano

⁹¹J. Panholzer (opr.), *Das dutsche Volksschulwesen vor Felbiger*, s. 20-21; W. D ł u g o b o r s k i, *Kultura i oświata [w:] Historia Śląska 1763-1850*, s. 435-436. Por. przyp. 87. Metoda wykorzystywała środki mnemotechniczne do łatwiejszego zapamiętania materiału i stanowiła najbardziej dyskusyjny punkt reform. „Polegała na zastosowaniu tablic jako dyspozycji przedmiotu. Zaczynała lekcję. Był to pewien konspekt, plan jednostki lekcyjnej i przekazywania wiadomości, miał bowiem ułatwić zapamiętanie materiału. Uczeń zauważał powiązanie faktów i zjawisk. Była to metoda często wymieniana w aktach szkolnych jako obowiązująca. Nakaz jej wprowadzania podkreślał jednolitość metody w nauczaniu. W rękach dobrego i doświadczonego nauczyciela mogła dać dobre rezultaty i postęp w wiedzy”. J. M r u k w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 332-335. Szerzej na temat metody głoskowej (Buchstabenmethode) B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator*, s. 276.

⁹² W. D ł u g o b o r s k i, *Kultura i oświata [w:] Historia Śląska 1763- 1850*, s. 437.

m.in. nowe własne podręczniki metodyczne dla nauczycieli oraz do nauki: czytania i pisania, rachunków, ortografii, a także widząc potrzebę nauczania w języku polskim dwujęzyczne katechizmy posiadające *imprimatur* biskupa wrocławskiego i elementarze. Fryderyk II zatwierdził powstanie wydawnictwa i wydał 28.03.1765 r. opactwu przywilej na druk książek szkolnych⁹³. Zatem utworzono szeroką ofertę edukacyjno – wychowawczą, a działalność żagańskich kanoników w aspekcie opracowywania podręczników dla uczniów i nauczycieli, w tym katechizmów, oraz ich edycji stała się dodatkowym atutem zakonu⁹⁴.

Warto mieć na uwadze fakt, że realizowana przez Fryderyka II polityka oświatowa m.in. dlatego zmierzała do polepszenia sytuacji w szkolnictwie, gdyż chciano w ten sposób zdobyć podoficerów (piszących i czytających) dla swoich wojsk. W ten sposób seminarium nauczycielskie szkoły realnej w Berlinie stało się centrum pruskiej oświaty⁹⁵. Opublikowany 23.03.1763 r. królewski regulamin dla szkół miał na celu ujednoczenie szkolnictwa na terenie Prus oraz podniesienie poziomu nauki. Jednakże z uwagi na zróżnicowanie społeczne i religijne ustawę należało dostosować do realiów Śląska. Zadanie to na polecenie E. von Schlabrendorfa, który poznał dotychczasową działalność żagańskiego opata na polu oświaty, a także zgodnie z sugestią J. Heckera, powierzono ks. J.I.M. von Felbigerowi. Nowa zmodyfikowana instrukcja weszła w życie 30.06.1764 r., lecz nie satysfakcjonowała zakonnika, dlatego przystąpił on do opracowania nowej ustawy oświatowej dla Śląska⁹⁶. Na Śląsku od 12.11.1764 r. zgodnie

---

⁹³ J. P a n h o l z e r (opr.), *Das dutsche Volksschulwesen vor Felbiger*, s. 25; Podczas nauki w seminarium wyjaśniano m.in. stosowanie metody tablic. J. M r u k w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 332-334.

⁹⁴ Tworzono możliwości do nauki w j. polskim, o czym świadczą wznawiane nakłady „elementarza” – (*Nowo-zebrane obiecadlo do sylabizowania y czytania osobliwie dla potrzeb Górnego Śląska po polsku y po niemiecku wyprawione*, Sagan 1765). B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator*, s. 276-277, tam też wykaz literatury przedmiotu. Szerzej o katechizmach i podręcznikach oraz ich przekładach na j. polski. J. M r u k w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 335-337.

⁹⁵ Pełny wykaz publikacji podaje m.in. J. P a n h o l z e r (opr.), *Das dutsche Volksschulwesen vor Felbiger*, s. 25 nn.

⁹⁶ J. M r u k w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 333. Zarówno w zredagowanych przez Felbigera i opublikowanych w 1764 r.: Instrukcji dla szkół wiejskich i dla proboszczów; Generalnym regulaminie szkolnym dla szkół katolickich (odpowiedniku regulaminu ewangelickiego z 1763 r.) zawarto odwołanie do idei humanitaryzmu nau-

z wymogami ustawy nakazano założenie seminariów dla nauczycieli. Należy pamiętać, że podobny instytut kształcący i doskonalający nauczycieli (w tym nauczycieli seminariów), dyrektorów szkół i kandydatów na proboszczów założył już wcześniej, na początku 1764 r. w Żaganiu opat J. Felbiger. Był on popierany w swoich przedsięwzięciach nie tylko przez ministra E. von Schlabrendorfa, a także przez wrocławskiego biskupa pomocniczego Jana Maurycego von Strachwitza⁹⁷, który powołał zgodnie z sugestią opata specjalnych inspektorów do kontroli szkół. Do Żagania zaczęli przyjeżdżać nauczyciele m.in. z Opola, Wrocławia, Raciborza i innych śląskich oraz polskich miast. Wtenczas Felbiger udał się ponownie do Berlina oraz Magdeburga, a także odbył podróż do Bergen, aby pomóc miejscowej szkole klasztornej. Po jego powrocie 4.11.1765 r. otwarto seminaria: we Wrocławiu przy katedrze oraz cystersów w: Lubiążu, Krzeszowie, Rudach. Na przełomie 1765 i 1766 r. w żagańskim seminarium studiowało przez dziesięć miesięcy 175⁹⁸ nauczycieli. W Poczdamie 3.11.1765 r. Fryderyk II podpisał przygotowaną przez ks. J.I.M. Felbigera ustawę (ogólny regulamin) dla katolików na Śląsku i w hrabstwie kłodzkim (*Königlich – Preußisches general Land – Schul – reglement für die Römisch-Katholischen in Städten und Dörfern des sou-*

---

zczyela, który uczniów powinien traktować jak własne, unikać obelżywych słów i kar cielesnych, wzywał do zawarcia uwagi na rezultaty nauki i zrozumienie przez uczniów przerobionego materiału. W apalach tych widać wpływ filantropistów. W. D ł u g o - b o r s k i, *Kultura i oświata* [w:] *Historia Śląska 1763-1850*, s. 435-436.

⁹⁷ Johann Moritz von Strachwitz (ur. 03.02.1721 r. w Cieszowej koło Lublińca [Freyhan], zm. 28.01.1781 r. we Wrocławiu) biskup pomocniczy wrocławski w latach 1761-1781 i administrator apostolski diecezji w latach 1766-1781, wikariusz apostolski dla diecezji wrocławskiej (w granicach Królestwa Prus). Studiował na Akademii Leopoldyńskiej, a następnie w Rzymie w Collegium Germanicum. W 1744 r. został doktorem teologii i 15.02.1744 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Był proboszczem w Namysłowie i w Paczkowie. Od 1748 r. zasiadł w kapitule wrocławskiej, a cztery lata później został scholastykiem katedralnym. Mianowany 06.04.1761 r. sufraganem ówczesnego bp Filipa Gotharda Schaffgotscha i bpm tytularnym Tyberiady (Tiberias), sakrę przyjął 17.05.1761 r. C. G r ü n h a g e n, *Joseph Moritz von Strachwitz* [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 36, Leipzig 1893, s. 479-480.

⁹⁸ Pierwszym dyrektorem katedralnego seminarium został Ignacy Schneider przeszkolony w Żaganiu. Był on także w Berlinie. Do zadań seminarium należało m.in.: przygotowanie duchowieństwa do pracy pedagogicznej, egzaminowanie osób świeckich do zawodu nauczycielskiego, przygotowanie i edukacja osób, które nie zdały egzaminu nauczycielskiego. B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator*, s. 282.

verainen Herzogthums Schlesien und der Grafschaft Glatz)⁹⁹. Z kolei biskup hr. J. M. von Strachwitz dekretem wykonawczym 29 grudnia 1765 r. wdraża ustawę na terenie wrocławskiej diecezji. Przedmiotowy, kompromisowy akt prawny odegrał istotną rolę, bowiem pozostawił jeszcze prawo Kościoła wobec szkół, ale tylko pozornie, gdyż „nowe szkoły” miały podlegać już gminom. Ponadto ustanowienie nauczycieli leżało w kompetencjach Generalnego Wikariatatu. Uregulowano m.in. także dochody nauczycieli. Pod opieką pedagogów świeckich znajdowały się tylko najmłodszy uczniowie, natomiast zarówno młodzież, dorośli, jak i dzieci byli nadal pod auspicjami proboszcza. Obowiązek utrzymania szkół i nauczycieli spoczywał częściowo na rodzicach i na gminach. Opłaty za naukę ubogich dzieci regulowały parafie, dlatego w tym celu proboszcz zobowiązany był przeprowadzić dwa razy w roku kolekty szkolnej. Wielką zasługą prałata Felbigera było umiejętne przekonanie pruskich władz państwowych do wprowadzenia przymusu szkolnego oraz kar za uchylanie się od obowiązku szkolnego, co niewątpliwie było nowością w tamtym okresie. W swoim ogólnym kształcie regulacje prawne obowiązywały aż do 28 lipca 1906 r., czyli do wejścia w życie „ustawy o utrzymaniu publicznych szkół ludowych”¹⁰⁰.

Warto również zwrócić uwagę na wrocławską szkołę podległą kanonikom regularnym. Na nią również swój wpływ wywarł opat J.I.M. Felbiger. Do Żagania przybywali także nauczyciele z wrocławskiej szkoły kanoników regularnych. Wśród nich był nauczyciel Jozef Wende, który w latach 1778-1790 szczególnie wyróżnił się jako rektor szkoły na Piasku. Zdolności Jozefa Wende z Kożuchowa (Freystadt), odkrył prałat Felbiger i wysłał do Berlina, do seminarium Heckera, gdzie przez jedenaście miesięcy uczył się poznając nowe metody dydaktyczne i edukacyjne. W 1763 r. J. Wendego pozyskał do żagańskiej szkoły miejskiej opat Felbiger, lecz nie na długo, gdyż rok później oddelegował go do pracy w nowym seminarium we Wrocławiu.

⁹⁹ J. P a n h o l z e r (opr.), *Das dutsche Volksschulwesen vor Felbiger*, s. 26; B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator*, s. 273.

¹⁰⁰ Rodzice mieli obowiązek uiszczać tygodniowo odpowiednią kwotę za każde dziecko; częściowo miały partycypować w kosztach utrzymania również gminy. W. U r b a n, *Szkolnictwo w Archidiecezji*, s. 94-95; J. M r u k a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 334. Regulamin mówił także o sposobie kształcenia nauczycieli, ćwiczeniach, egzaminach itp. J. P a n h o l z e r (opr.), *Das dutsche Volksschulwesen vor Felbiger*, s. 27.

Po ukończeniu studiów filozoficznych na Akademii Leopoldyńskiej zrestrukturyzował seminarium i przejął kierownictwo szkoły¹⁰¹.

Warunki do kontynuowania reform szkolnictwa ulegają zmianie na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XVIII wieku. W 1769 r. zdymisjonowano E. W. Schlabrendorfa, z kolei w 1774 r. ks. J.I.M. Felbiger na zaproszenie cesarzowej Marii Teresy przenosi się do Austrii, rezygnując również w 1778 r. z urzędu opata. Do Żagania i na Śląsk nigdy już nie powrócił¹⁰². W 1787 r. minister sprawiedliwości i do spraw kościoła oraz szkół, a zarazem kierownik ewangelickiego departamentu duchownego w Berlinie, Karl Abraham von Zedlitz¹⁰³ przystąpił do programu laicyzacji szkolnictwa. Pod wpływem nurtów oświecenia i idei filantropistów postulujących wprowadzenie do oświaty nowego ducha dochodzi do zmian w systemie pruskiej edukacji. W tym samym roku minister utworzył świeckie seminaria dla nauczycieli oraz Główne Kolegium Szkolne (*Oberschulkollegium*), do którego: podporządkował szkolnictwo, ujednocilił typ gimnazjum, wprowadził egzamin „dojrzałości”, rozgraniczył szkołę średnią z uniwersytetem. Kolejnym krokiem było w 1794 r. upaństwowienie wszystkich gimnazjów i uniwersytetów. Jedną z przesłanek powszechnego prawa krajowego dotyczyła przymusu szkolnego, który powinien trwać do czasu, kiedy uczeń nie nabędzie niezbędnych

¹⁰¹ O jakości i popularności szkoły świadczą również darowizny. Do grona donatorów zalicza się Strobach, (zm. 2.01.1810 r.) który zostawił 2000 talarów na wyposażenie pracowni. H. Hoffmann, *Sandstiftm*, s. 51. Por. M. Laur, *Geschichte des katholischen Schullehrer-Serninariums zu Breslau*, Breslau 1865, s. 72.

¹⁰² Część ślązaków czuło się wciąż związanych z Austrią traktując wojnę i aneksję Śląska za bezprawne. Zob. J. Mrukwa, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 333. W Archiwum Archidiecezjalnym zachowały się akta związane z rezygnacją J.I.M. von Felbigera oraz z wyborem nowego opata Benedykta Straucha. 1778. *Acta Resignation des Abtes Johann Ignaz Felbiger und Wahl des Abtes Benedikt Strauch*, AAWr. sygn. V B 1 i ; Por. przyp. 83.

¹⁰³ Karl Abraham von Zedlitz und Leipe, baron (ur. 4.01.1731 r. w Czarnym Borze [Schwarzwaldau], zm. 18.03.1793 w Czerńcycach [Kapsdorf], pruski prezydent rządu śląskiego, królewski minister stanu, minister sprawiedliwości i do spraw kościoła oraz szkół za rządów Fryderyka II. Wprowadził w 1788 r. rodzaj egzaminu dla absolwentów szkół średnich utożsamianych dzisiaj z maturą (pomyślnie zdany wprowadzał w krąg elity państwowej, umożliwiał dalsze studia lub podjęcie pracy w administracji). C. Rethwisch, *Zedlitz, Karl Abraham Freiherr von*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 44, Leipzig 1898, s. 744-748.

wiadomości adekwatnych do swojego stanu¹⁰⁴. Częściową reformę szkolnictwa przeprowadzano w 1801 r. m.in. zaostrzając wymogi

---

¹⁰⁴ W. D ł u g o b o r s k i, *Kultura i oświata* [w:] *Historia Śląska 1763-1850*, s. 438. Pod koniec XVIII w. uczniów Condillac'a Russa w Niemczech określa się jako filantropistów (to grupa wychowawców, którego założycielem był Jan Bernard Basedow). W miastach utworzono równorzędny typ szkoły średniej (Bürgerschulen) dla tych, którzy nie podejmowali dalszej nauki na studiach uniwersyteckich. Jedno tylko gimnazjum przypadło na każdą prowincję. S. K o t, *Historia wychowania*, s. 41-43. Przymus uczęszczania do szkół elementarnych dotyczył dzieci i młodzieży od 6 do 13 lat, w przypadku uchylenia sankcjonowany karą grzywny nakładanej na rodziców. Obowiązkowo młodzież do 16 roku życia miała kontynuować naukę w szkole niedzielnej (tzw. szkole powtórzeń). Regulamin szkolny z lipca 1800 r. dla Uniwersytetu Wrocławskiego i związanych z nim gimnazjów likwidował stanowy charakter wyższego szkolnictwa katolickiego. Z majątku utworzono katolicki fundusz szkolny. Do zarządzania Akademią Leopoldyńską, szkołami średnimi i częściową kontrolą nad szkołami podstawowymi powołano świecki urząd Królewsko-Katolicką Główną Dyрекcję Szkolną. Z kolei biskup wrocławski utworzył w marcu 1801 r. dla kierowania katolickim szkolnictwem powszechnym Książęco-Biskupią Komisję Szkolną Diecezji Wrocławskiej. Sprawy administracji, eksploatacji szkół, uposażenia ich personelu pozostawiono w gestii państwa. Do strony kościelnej należała działalność dydaktyczno-pedagogiczna. Oddzielono stanowiska inspektora od urzędu dziekana, który wg przepisów z 1765 r. pełnił obowiązki inspektora z urzędu. Nadzór nad szkołami pełnili tzw. okręgowi inspektorzy szkolni (Kreis-Schulen-Inspectoren), a nad miejscową szkołą sprawował proboszcz. Inspektorem mógł zostać każdy ksiądz z kwalifikacjami pedagogicznymi. Obszar inspektoratu szkolnego pokrywał się z terytorium powiatu (nie jak dotąd z dekanatem). Inspektorów szkolnych nominował biskup po uzgodnieniu decyzji personalnej z władzami państwowymi. Działalność szkoły nadzorowali: kolator kościoła, (pełniący funkcję patrona szkoły), lokalny proboszcz (nadzór nad treścią i dydaktyką) i dwuosobowy dozór szkolny (powoływany wśród miejscowych gospodarzy; kontrola nad frekwencją, wyposażeniem szkoły i uczniów, relacje spraw między nauczycielem a gminą). W 1808 r. zlikwidowano Dyрекcję Szkolną, a w 1812 r. także Komisję Szkolną. W miejsce Dyрекcji utworzono w 1817 r. podległe ministrowi oświecenia, spraw duchownych i medycznych, Prowincjonalne Kolegium Szkolne. Na szczeblu rejencji powstały Komisje Kościelne i Szkolne, sprawujące m.in. agendy nadzoru szkolnego. Diecezję wrocławską w 1802 r. podzielono na 42 okręgi Nadzór nad szkołami w nich spełniali tzw. okręgowi inspektorzy szkolni (Kreis-Schulen-Inspectoren). Do ich zasadniczych obowiązków należało: wizytowanie szkół elementarnych co najmniej raz w roku, badanie metody nauczania, informowanie władzy kościelnej o szkołach, przedstawienie potrzeb szkół. Na terenie diecezji istniała do 1812 r. książęco-biskupia komisja szkolna (Fürst-Bischöfliche Schulen-Commission). J. C h ł e b o w - c z y k, *Kultura i oświata*, [w:] *Historia Śląska 1763-1850*, t. II, cz. 2 1807-1850, red. S. M i c h a ł k i e w i c z, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 432-433. Władze ograniczały środki na oświatę. Minister K.G. Hoym zagarniał wpływy z „quarta seminaristica” na utrzymanie administracji. W szkołach brakowało podręczników

kwalifikacyjne nauczycieli, ograniczając także środki na seminaria. W latach 1810-1820 następuje regres w oświacie, wywołany brakiem nadzoru i środków finansowych, także na skutek działań wojennych ubytkiem nauczycieli, których zastępowano zwalnianymi z armii inwalidami wojennymi¹⁰⁵.

Kres szkolnictwa śląskich kanoników regularnych przypada na sekularyzację dóbr kościelnych. Fryderyk Wilhelma III swoim dekretem z 30.10.1810 r. skonfiskował i upaństwowił majątek klasztorów oraz ich dochody. Powołana główna komisja do spraw sekularyzacji przejęła oprócz nieruchomości dziedzictwo kulturowe konwentów m.in. bogate księgozbiory, w tym około 17 tysięcy wyselekcjonowanych i najcenniejszych woluminów z klasztorów należących do kanoników regularnych¹⁰⁶. Bardzo szybko władze pruskie przystąpiły do swoich czynności, gdyż 19.11.1810 r. dokonano kasaty wrocławskiego konwentu na Piasku, przeznaczając jego gmach na bibliotekę uniwersytecką. Wspólnocie liczącej wówczas 26 kanoników regularnych przewodniczył przeor Antoni Geisler, ponieważ w chwili zajęcia klasztoru zakonnicy nie posiadali opata. Pobory, które rząd przeznaczył na utrzymanie byłych zakonników nie wystarczały na utrzymanie. Znaczna część kanoników regularnych otrzymując probostwa została inkardynowana do diecezji wrocławskiej tym samym zasilając duchowieństwo diecezjalne. Przy kościele NMP na Piasku w 1817 r. erygowano nową parafię, administrowaną przez byłego kanonika regularnego ks. Jana Grögera¹⁰⁷. Podobna sytuacja zaistniała w Żaganiu,

---

W. Długoborski, *Kultura i oświata* [w:] *Historia Śląska 1763-1850*, s. 438-439; W. Urban, *Szkolnictwo w Archidiecezji*, s. 96.

¹⁰⁵ J. Chlebowczyk, *Kultura i oświata*, [w:] *Historia Śląska 1763-1850*, t. II, [cz. 2 1807-1850], red. S. Michalkiewicz, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 438-439.

¹⁰⁶ Por. W. Molsdorf, *Das Schrift-, Buch- und Bibliothekswesen in Schlesien (Schlesische Landeskunde)*, Leipzig 1913; J. Chlebowczyk, *Kultura i oświata*, [w:] *Historia Śląska 1763-1850*, t. II, cz. 2 1807-1850, red. S. Michalkiewicz, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 449. Sekularyzacja wywołała spustoszenie i „zamieszanie w organizacji życia kościelnego, z którym związane było szkolnictwo i akcja dobroczynna. Na Śląsku Pruskim skasowano ogółem 69 domów zakonnych: 56 męskich i 13 żeńskich.” J. Mandziuk, *Dzieje kanoników regularnych*, [w:] *Przemijanie*, s. 295-296. Por. P. P. Gach, *Kasata zakonów na Śląsku Pruskim w latach 1810-1811*, RH 26 (1978) z. 2, s. 233-248.

¹⁰⁷ Ks. Dominik Jaschke ostatni wrocławski kanonik regularny zmarł jako proboszcz parafii w Krzydlinie w 1856 r. H. Hoffmann, *Sandstift*, s. 101-104. Natomiast odnośnie szkoły parafialnej po 1812 r. ibidem, s. 149-151.

sekularyzacja rozbiła wspólnotę. Ostatniego opata Antoniego Knauera (1803-1810)¹⁰⁸ zmuszono do rezygnacji z urzędu, przywilejów i należnych tytułów. Pozostał jednak na miejscu jako proboszcz parafii oraz administrator kościoła mariackiego. W obiekcie klasztornym utworzono katolicką szkołę elementarną i plebanię, natomiast w budynkach konwiktu oraz nowicjatu usytuowano sąd ziemski¹⁰⁹. Seminarium w Żaganiu, którego ostatnim dyrektorem był Józef Stenzel, funkcjonowało do kasaty klasztoru w 1810 r.¹¹⁰

Reasumując, reformę śląskiego szkolnictwa zawdzięczamy głównie dzięki wielkiemu zaangażowaniu prałata Jana Ignacego Felbigera oraz jego współpracownikom, duchownym i świeckim, zwłaszcza prałatowi Benedyktowi Strauchowi¹¹¹, oddanym sprawie edukacji i wychowania.

Nowym i trafnym osiągnięciem było zastosowanie pięciu metod nauczania określanych jako „metoda żagańska”¹¹² oraz jednoklasowy

¹⁰⁸ Ks. Antoni Knauer zmarł 21.11.1817 r. Pod portretem 52 opata umieszczono inskrypcję: Antoni Knauer (1803-1810) „Qui sequitur patrem revera tam Benedictum, Diluvie premitur, bello aliisque malis. Exstirpat regio Canonia celebris edicto, Abbatum seriem claudit obitque senex.” Por. *Sentencje* [w:] *Klasztor augustianów*, s. 199.

¹⁰⁹ R. H a c z k i e w i c z, *Kościół Mariacki w Żaganiu*, Żagań 2003, s. 14-15, 39-40; S. K o w a l s k i, *Klasztor w Żaganiu*, [w:] *Klasztor augustianów*, s. 71; J. M a n d z i u k, *Dzieje kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku*, [w:] *Przemijanie i trwanie. Kanonicy Regularni Laterańscy w dawnej i współczesnej Polsce*, red. K. Ł a t a k, I. M a k a r c z y k, Kraków 2008, s. 295-296.

¹¹⁰ Józef Stenzel (1773-1818), kanonik regularny i proboszcz parafii NMP w Żaganiu, autor m.in. publikacji o powodzi w 1805 r. oraz o tematyce oświatowo-pedagogicznej. W wykazie żagańskich zakonników napisano: Anno a Nativitate Domini 1786 die 29 Januarii Ego Josephus Stenzel Silesius Nocerensis natus anno 1765 die 5 ta Aprillis a Reverendissimo, Perillustri aetmplissimo Domine Domino Benedicto Strauch Pralato veste canonica indutus anno vero subsequente 1787 die 8 Febrarii Sacram Professionem emisi. Primitias habint 12 Julii 1789. *Incipiunt Nomina Canonicorum Regularium Sancti Augustini Monasterii Saganensis*, AAWr. sygn. V4^b, poz. 394 k. 68; Ponadto o szkole żagańskiej: *Bericht von den Zustande der katholischen Stadtpfarrschulen und des damit verbunden Schulmeisterseminars nebst Vorschlägen, wie das Schulwesen in Schlesien verbessert werden könne, an das bischöfliche Generalvikariat-Amt von Josef Stenzel, Schuldirektor zu Sagan*, 1799. AAWr. sygn. VII B.4/1.

¹¹¹ O 51 żagańskim opacie napisano pod jego wizerunkiem: „Benedykt Strauch (1778-1803). Quotquot quingentis Canonia recenset ab annis Haec tibi praeclaros, sistit imago, viros; Congere nostrorum merita et benegesta parentum Unicum in Abbatem, tum Benedictus erit”. Por. *Sentencje* [w:] *Klasztor augustianów w Żaganiu zarys dziejów*, red. S. K o w a l s k i, Żary 1999, s. 199.

¹¹² Według B. Burdy do metody zaliczano: 1° głoskowanie (początkowe czytanie), 2° wspólna nauka, 3° metoda katechetyczna-pytaniowa, 4° zastosowanie tablic pomocni-

podział szkoły (podległej kanonikom regularnym), który stał się modelem naśladowanym na terenie wykraczającym poza Śląsk. Ich rozwinięciem na wyższym poziomie edukacji były miejskie sieci szkół dwu, trzy i czteroklasowych dostosowanych do wieku oraz poziomu nauczania, co wpłynęło na poprawę komfortu pracy ucznia i nauczyciela. Wypracowano trójstopniowy podział szkół: Land – Stad – Trivialschulen. Uwzględniono indywidualne zdolności ucznia w nauce. W zakresie pedagogiki dążono do wychowania podopiecznych w kierunku osiągnięcia dobra doczesnego i wiecznego łagodnymi metodami, ucząc tego co jest potrzebne w życiu. Szczególny nacisk położono także na dydaktykę, dostosowując podręczniki dla poszczególnych grup, a także książki i pomoce metodyczne dla nauczycieli¹¹³. Utworzono w Żaganiu pierwsze seminarium dla nauczycieli na Śląsku. Wielkim powodzeniem cieszyły się podręczniki do nauki zwłaszcza dwujęzyczne (np. *Neueingerrichtetes ABC Buchstabilir und Lesebüchlein ... – Nowo – zebrane obiecało do sylabizowania y czytania...*), katechizmy Felbigera nazywane „Katechizmami żagańskimi” lub „Katechizmami śląskimi”, opracowane przez B. Straucha (np. *Römisch-katholischer Katechismus für die erste, zwite und dritte Klase*)¹¹⁴. Biorąc pod uwagę warunki egzystencjalne

---

czych, 5° podział uczniów na oddziały ze względu na poziom nauki. B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger*, s. 51.

¹¹³ Łatwiej utrzymywano dyscyplinę i porządek na lekcji, w mniejszej grupach istniały lepsze możliwości sprawdzenia wiadomości, korzystnej przekazywano dzieciom materiał, swobodniej konwersowano z uczniami. J. M r u k w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 334.

¹¹⁴ Żagańskie „abecadło” było niezwykle popularne, wydawano je od 1765 do 1834 r. Po raz pierwszy zastosowano w nim m.in. graficzną analizę liter, także wprowadzono wskazówki metodyczne i dydaktyczne dla nauczycieli autorstwa B. S t r a u c h a. Odnośnie katechizmu por.: *Die Evangelien, wie sie von den vier Evangelisten geschrieben worden nebst den Lectionen und Episteln, die das Jahr hindurch in der katholischen Kirche gelesen werden; zum Gebrauch der Leseschüler des Saganschen Stifts*, Sagan 1764 (publikacja doczekała się 3 wydań, ostatnie z 1771 r.); *Römisch-katholischer Catechismus zum Gebrauch der Schlesischen Schulen für die zweite Classe der Kinde*, Sagan 1765, (publikację wznowiono w 1767 i 1776 r.); *Römisch-katholischer Catechismus für die dritte Classe der Kinder in den Schulen des Saganschen Stifts*, Sagan 1766 (drugie wydanie w 1776 r.); *Catechetische Betrachtungen, in denen der Inhalt des heiligen römisch-katholischen Glaubens dergestalt vorgetragen wird, daß Personen, welche in der Jugend schlecht unterrichtet worden, oder die den erhaltenen Unterricht vergessen haben, die Glaubenswahrheiten und Lebenspflichten dieser heilöigen Religion sich leicht und rührend bekant machen können*. Bamberg und Würzburg 1768 (kolejne wydanie w 1771 r.); *Katholisches Gebetbuch, vornehmlich zum Gebrauch gemeiner Leute*, Sagan 1768; *Kurze biblische Geschichte der Religion, nach dem Hauptsächlisten*

uczniów zwłaszcza na wsi, opat Felbiger opracował szkolny rozkład zajęć przyjmując jako atutowe kryterium ukierunkowanie na dziecko i rodziny. Do rozkładów zajęć szkoły wprowadzono dodatkowo naukę katechizmu (religia jest odrębnym przedmiotem) oraz przedmioty praktyczne osobno dla dziewcząt (szycie, robótki ręczne) i chłopców (uprawa roślin i drzew owocowych), a także zagadnienia z: historii, geografii, fizyki, gospodarki i handlu oraz języka francuskiego¹¹⁵. Niewątpliwie jego zasługą stało się: sprecyzowanie i określenie czasu jednostki lekcyjnej, zastosowanie katalogów zajęć zawierających obowiązki nauczyciela, zapoczątkowanie prowadzenia dziennika uczniów (m.in. z adnotacjami o frekwencji, postępach w nauce, pochodzeniu), wprowadzenie systemu nauczania wspólnego (grupowego) – co polepszyło proces przyswajania i zapamiętywania materiału, weryfikacja wiedzy ucznia w formie pytań i odpowiedzi (wówczas po raz pierwszy zastosowano gest uniesionej ręki, jako znak gotowości do odpowiedzi, do dzisiaj powszechnie stosowany) oraz użycie różnych metod nauczania (w tym tablic pomocniczych)¹¹⁶.

Prałat J.I.M. Felbiger w swojej pracy dążył do zapewnienia dzieciom i młodzieży właściwych warunków do nauki w dobrych szkołach katolickich, realizujących na właściwym poziomie program edukacyjno-pedagogiczny również o charakterze praktycznym. Był też autorem krytyki metod jezuickiego nauczania¹¹⁷, lecz opinia opata nie

---

von der christlichen Sittenlehre, für die zum Saganschen Stift gehörigen Stadt und Landschulen. Sagan 1776. Opat Felbiger stwierdził, że pierwsze tłumaczenia na j. polski powstały na Śląsku. Mały katechizm tłumaczył o. Emanuel z Trzebnicy, ks. Simon Jaschick. W 1765 r. *ABC – Büchlein*, ukazała się jego dwujęzyczna wersja: *Neu eingerichteter ABC Buchstabilr – und Lesebüchlein zum Gebrauche besonders der Oberschlesischen Schulen Polnisch und Deutsch verfasst. Im Verlage der Katholischen Trivialschule. Mit allergnädigsten Privilegio, Gedruckt bey Johann Christopf Lauher*, Sagan 1765. Pod tytułem niemieckim umieszczono polski: *Nowozebrane obiecadło... z 1798 r.* Podręcznik ten odegrał zasadniczą rolę w reformie szkolnej, pozostawał w użyciu jeszcze w XIX w. Szerzej o katechizmach i ich przekładach zob. J. M r u k w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 335-336, tam też wykaz literatury przedmiotu.

¹¹⁵ Zajęcia w szkole rozłożone zostały na 14 tygodni. Był to czas, w którym dzieci mogły przychodzić do szkoły. Negatywne aspekty reformy – nauka katechizmu została związana z przymusem, przejawy monopolizowania katechezy przez państwo J. M r u k w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 335. B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator*, s. 280-281.

¹¹⁶ B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator*, s. 279-280; J. M a n d z i u k, *Dzieje kanoników regularnych [w:] Przemijanie*, s. 294.

¹¹⁷ C. R a b e, *Alma Mater Leopoldina Kolegium i Uniwersytet Jezuicki we Wrocławiu 1638-1811*, tł. L. W i ś n i e w s k a, Wrocław 2003, s. 318.

dyskryminowała zasług i wkładu jakie wnieśli jezuita w rozwój oświaty, a także nie zburzyła wzajemnych relacji. Osobom starszym zaoferował i urządził szkołę niedzielną. Miał on satysfakcję, że jego reformę wprowadzono we wszystkich szkołach katolickich na Śląsku oraz w monarchii austro-węgierskiej¹¹⁸.

Ponadto nie można w pełni zgodzić się z tezą I. Peryt-Gierasimczuk, która zawiera kategorię stwierdzenie, że opat Felbiger wzorując się na polskim programie Komisji Edukacji Narodowej prowadził reformę szkolnictwa¹¹⁹. Natomiast słusznie zauważa B. Burda, że istnieje pewne podobieństwo między reformą oświaty na Śląsku z inicjatywami podejmowanymi przez Komisję Edukacji Narodowej, na przykład w zakresie: ustawodawstwa podziału szkół parafialnych, doboru podręczników czy metod nauczania¹²⁰. Z argumentów jakie przedstawia B. Burda jasno wynika, że istnieją rozbieżności w czasie pomiędzy ustawami redagowanymi przez ks. Filbigera, a KEN, czy też wydawanymi dziełami pedagogicznymi skierowanymi głównie do nauczycieli (np. szkół ludowych, tj. *Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeigen rechtschaffener Schulleute*, Sagan 1768), natomiast w Polsce podobna publikacja wydana została w dopiero w 1787 r. (np. Grzegorz Piramowicz, *Powinności dla nauczyciela, mianowicie zaś w szkołach parafialnych i sposoby ich dopełnienia. Dzieło użyteczne pastorzom, panom i ich namiestnikom o dobro ludu troskliwym, rodzicom i wszystkim edukacją bawiącym się*)¹²¹. Z kolei J. Mrukwa jedno-

¹¹⁸ J. P a n h o l z e r (opr.), *Das deutsche Volksschulwesen vor Felbiger*, s. 27; S. K o t, *Historia wychowania. Wychowanie nowoczesne. Od połowy wieku XVIII do współczesnej doby*, t. 2, Warszawa 1996, s. 44; C. R a b e, *Alma Mater Leopoldina*, s. 318; J. M r u k w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 333. por. F. Vollmer, *Die preussische Volksschulpolitik unter Friedrich dem Grossen*, Berlin 1918, s. 121-122. Na Śląsku austriackim Józef II zaprowadził m.in. przymus szkolny, uregulował uposażenie nauczycieli, kierownictwo szkół w 1804 r. pozostawił duchowieństwu. Konkordat z 1855 r. Austrii ze Stolicą Apostolską utrzymał związek szkoły z Kościołem. Dopiero ustawa z 1863 r. odebrała szkole charakter wyznaniowy przekazując państwu kompetencje, z wyjątkiem nadzoru nad nauką religii. W. Urban, *Szkolnictwo w Archidiecezji*, s. 94-95.

¹¹⁹ I. P e r y t - G i e r a s i m c z u k, *Kościół Najświętszej Marii Panny spuścizna wieków [w:] Klasztor augustianów*, s. 125.

¹²⁰ KEN, podobnie jak inne państwa europejskie znały działalność oświatową prałata J.I. Felbigera, B. B u r d a, *Jan Ignacy Felbiger – osiemnastowieczny reformator*; s. 285-286, 289.

¹²¹ *Ibidem*, s. 286. Ponadto polska religijna publicystyka (np. katechizm polski) opierała się na katechizmach śląskich oraz *Elementarz do nauczania Abecadła, sylabizowania*

znacznie wypowiada się, że wiele zmian KEN wzorowała na szkolnictwie żagańskich kanoników regularnych. Natomiast Franciszek Barański¹²² członek KEN relacjonując swój pobyt na Śląsku, tak opisuje sukces „metody żagańskiej” (1773 r.):

„Zdarzyło mi się widzieć z jednym, co niedawno był w Grysau [Grüssau – Krzeszów], opactwie Cystersów, w Pruskim Szląsku, gdzie widział małe wiejskie dzieci, ledwo co nad ziemią się czolgające, a już doskonale w czytaniu umocnione, trochę starsze wszelkie początkowej języka konstrukcji i ortografii przepisy umiejąc, bezmylnie piszące. Z ciekawości sam przytomny był przy ich naukach i poznał, że najłatwiejszy i najprędszy do bakalarskiej nauki jest ten sposób, który opat Cystersów w Sagan [w Żaganiu nie było cystersów, autor opowiadania myli cystersów z kanonikami regularnymi], mieście w Szląsku Pruskim wynalazł, a za rozkazem króla Pruskiego po całym Szląsku jest rozsiany.

Trzy są classes w tej szkole. W pierwszej uczą liter poznawać, w drugiej litery składając sylaby formować, czyli po prostu mówiąc sylabizować; w trzeciej z sylaby słowa a ze słów tekst układać, czyli czytać. Wszystkie te trzy classes przez jednego są uczone. Każda krótkie i jasne reguły ma na tablicy opisane, które wbijając się ustawicznym używaniem w pamięć dziecinną, bezmylnie zostawiają ślady ortografii i konstrukcji. W trzeciej klasie uczą się także podobnie arytmetyki i sposobów pisania. Wszystkie te tablice, elementarze, tudzież i katechizmy dla każdej szkoły są tak w niemieckim jako też i polskim języku wydane przez tegoż opata, a u każdego księgarza w Wrocławiu przedawane. Jestem pewien, przezacni mężowie, [zwracał się F. Bieliński do świeżo powołanych członków Komisji Edukacji], iż skoro ten Sagański sposób poznacie i roztrząśniecie, przezorność wasza przy-

---

i czytania, ku wygodzie szkół parafialnych sporządzony (Warszawie 1782) wydany podczas reformy dokonywanej przez KEN. Szeroko rozpowszechniane „Katechizmy śląskie” uznawane są jako wyjątkowe w aspekcie nauki i historii literatury. Wysoko oceniono walory lingwistyczne, słowa pisanego. W diecezji wrocławskiej stosowano je do 1856 r. J. Mruk w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 335-336. Por. F. Arnold, *Pastoraltheologische Durchblicke*, Freiburg im Breisgau 1965, s. 121.

¹²² Franciszek Bieliński był autorem memoriału „*Sposób edukacji w XV listach opisany*”, Warszawa 1775. Sformułowane postulaty takie jak: powszechność nauczania, wprowadzenie czterech typów szkół, nauka w języku polskim (ojczystym), wprowadzenie podręczników itd. są tezami opata Felbigera, na które Bieliński zwrócił uwagę KEN. J. Mruk w a, *Wkład Jana Ignacego Felbigera*, s. 338-339.

właszczy go dla naszego kraju. Umieć bowiem z cudzych wynalazków pożytkować jest skróceniem pracy, a korzyścią dla narodu"¹²³.

Niniejsza dyskusja może stać się przyczynkiem do podjęcia dalszych badań w kierunku ustalenia wzajemnej relacji między ks. J.I.M. Felbigera i Komisją Edukacji Narodowej oraz nad kanonikatem regularnym w czasach nowożytnych.

Zakończenie

Wkład kanoników regularnych w rozwój szkolnictwa w czasach nowożytnych pozostaje w cieniu pracy edukacyjnej jezuitów. Niemiej jednak przede wszystkim udział osiemnastowiecznego reformatora ks. J. I. M. von Felbigera oraz jego współpracowników z żagańskiego konwentu wpłynął również na kształt procesów edukacyjnych oraz wychowawczych nowożytnej oświaty. Zakonnicy oprócz pracy duszpasterskiej, życia we wspólnocie, dbali również o kultywowanie kultury, sztuki, tradycji i historii. Do 1795 r. w kościele mariackim głoszone były homilie i kazania w języku polskim. W drukarni klasztornej publikowano książki i materiały dla Polaków¹²⁴. Niestety ostatnie lata XVIII i początek XIX wieku to czas, jak to określił K. Łatak „pogromu kanoników regularnych”, czyli serią supresji klasztorów. Wiele opactw, konwentów, prepozytur, a nawet całe kongregacje padły w następstwie reform józefińskich w Austrii, krwawej rewolucji francuskiej, wojen napoleońskich i pruskiej sekularyzacji. Losy historyczno – politycznej zagłady na terenie Śląska podzieliły wszystkie kanonickie klasztory. Z pożogi ocalała tylko krakowska prepozytura Bożego Ciała kongregacji laterańskiej¹²⁵.

Budowa dziedzictwa religijnego, naukowego, kulturowego, pedagogicznego i historycznego realizowana na przestrzeni wieków przez kanoników regularnych została doceniona również w dzisiejszych czasach. Żagańskie zabytkowe obiekty wzniesione przez zakonników

¹²³ Cyt. za S. K o t, *Historia wychowania*, s. 46.

¹²⁴ E. M a l e c z y ń s k a, *Tradycje szkoły polskiej na Śląsku na tle walki o narodowość* [w:] *Dolny Śląsk. Dzieje. Kultura*, t. II, Wrocław-Warszawa 1948, s. 432.

¹²⁵ K. Ł a t a k, *Kanonicy regularni laterańscy*, s. 35-36, tam też literatura dotycząca kasat klasztorów kanonickich.

28 lutego 2011 r. zostały uznane przez Prezydenta RP za pomnik historii o nazwie „Żagań – poaugustiański zespół klasztorny”¹²⁶.

WACŁAW W. SZETELNICKI

**CANONS REGULAR EDUCATION IN SILESIA
IN THE LIGHT OF THE REFORMS UNDERTAKEN BY ABBOT JOHANN
IGNAC MELCHIOR VON FELBIGER – SELECTED ISSUES**

Summary

Over the years, the Canons Regular have contributed immensely to the development of science and Latin culture in Europe. The canons arrived in Poland in the 11th century from the north of France and Belgium, from powerful centres owned by the Abbey of Arrouaise. The Canons Regular founded the first monasteries on Mount Ślęza near Wrocław, then in Trzemeszno and Czerwińsk. They combined their specific way of life mainly with pastoral activity. They founded cultural and intellectual centres, and promoted spiritual regeneration connected with the new trend of devotion, described as “*devotio moderna*”. In addition, they founded and ran schools, which were very popular with the society.

The basic aim of the present study is to present the educational activity of this order in Silesia, especially in the modern era. The development of educational system is presented in the context of the period of life and work of the greatest educational reformer – the abbot of the monastery of Żagań Jan Ignacy Melchior von Felbiger. In addition, the complex situation and issues of the ecclesiastical education in Silesia on the threshold of modern times are illustrated. The educational system and teaching methods applied by the Canons Regular in Silesian convents are also considered, mainly in the context of adopted reforms, especially those created by the mentioned prelate Jan Felbiger.

Translated by Waclaw Szetelnicki

---

¹²⁶ Dziennik Ustaw Nr 45, poz. 280 z 2011 r.